

Põhjasõja peegeldusi *Academia Gustavo- Carolina's* peetud ülistuskõnedes Karl XII-le: Olaus Mobergi „Oratio panegyrica”

JANIKA PÄLL

PhD, Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia osakonna lektor

1. Põhjasõja mõju ülikooli trükitoodangu žanripildile. Ametlikud teadaanded

Põhjasõda, õigemini asjaolu, et Rootsi kaotas sellega Eesti- ja Liivimaa Venemaale, tõi lõpptagajärjena kaasa Tartu, tollal juba Pärnu akadeemia sulgemise. Majandusaruanded, arvepidamine elanikkonna ja üliõpilaskonna koosseisu üle näitavad arvudes, kui palju sõda ülikooli mõjutas.¹ Sõja mõju kajastusi konkreetsetl akadeemia õppetöös ja avalikus tegevuses on võimalik leida ka akadeemia säilinud trükistest.²

¹ Helmut Piirimäe, „Ülikool Pärnus“, *Tartu Ülikooli ajalugu. Kd I*, Helmut Piirimäe (koost) (Tallinn: Valgus, 1982), 128–151 (120–155).

² Artikli aluseks on Tartu trükiste bibliograafia (Jaanson 2000, Jaanson 2011, vt järgmine viide) koos TÜ teadusliku raamatukogu RaRa saalis hoitava Tartu trükiste koopiatega. Ligipääsu eest enamikule artikli lisa märkustes viidatud Euroopa vanatrükistest võlgnen tänu programmile GoogleBooks. Samuti tänan

Põhjasõja mõjule *Academia Gustavo-Carolina* trükikoja produktioonile mitte ainult arvuliselt, vaid ka sisu poolest, osutab aastate 1690–1710 trükiste üldtoodangu statistika liikide kaupa: Ene-Lille Jaanson'i bibliograafia³ järgi neljakordistus tollest ajast säilinud riiklike korralduste ja patentide arv võrreldes *Academia Gustaviana* perioodiga. Uurides eraldi Põhjasõja aastaid, näeme (vt skeem 1), et esimesel sõja-aastal (1700) on akadeemia trükitoodang väga väike, kusjuures kaheksast praegu teadaolevast trükisest (millest seitse on säilinud) neli käsitlevad sõda ja ülejäänud jäävad rahuaega aasta alguses.⁴

Järgnevatel aastatel näib akadeemia õppetöö ja avaliku elu rütm pisut taastuvat, kuid riiklikud korraldused ehk patendid omandavad trükiste hulgas varasemast tähtsama kaalu. Halvad aastad langevad kokku pöördepunktidega sõjategevuses: 1704. aastast, mil langesid Tartu ja Narva, on alles (ja teada) üldse vaid kuus trükist, aga vähese trükiste arvuga on ka 1702. aasta (15 trükist), mil Karl XII ja tema sõjaväe viibimine Poolas jättis Vene vägedele Liivimaal vabad käed, ning 1705. ja 1706. aasta (vastavalt 15 ja 12 trükist), kui tänapäeva Ida-Eestile vastavad alad olid juba okupeeritud.⁵ Kui vaatame patentide osakaalu trükiste koguarvust, saab Põhjasõja vahetu mõju veel ilmsemaks: akadeemiliste trükistega võrreldes on ametlike teadaannete arv kas suurenenud (aastail 1700 ja 1702) või enam-vähem võrdne (1703), ning kuna trükiste üldarv on vähenenud, saab ka ülejäänud aastail riiklike korralduste osakaal märgatavamaks kui varem (vt skeem 1).

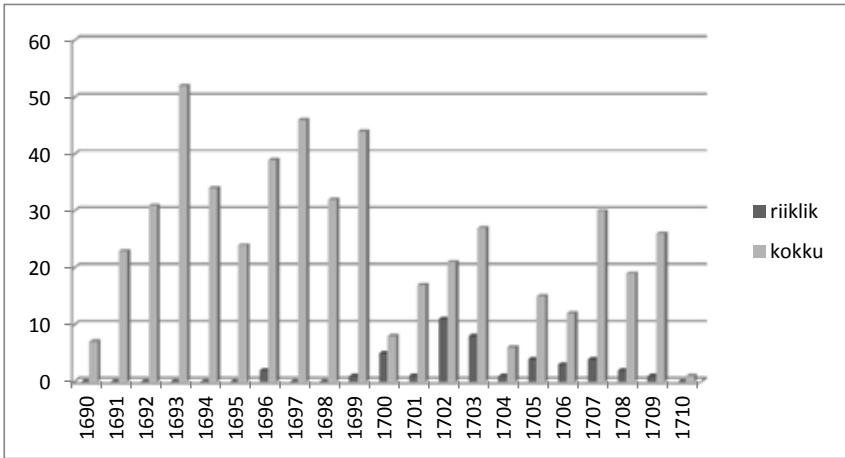
Akadeemia trükikoja produktioonist säilinud ametlikud teada-

Kristi Viidingut (Tartu) ja Martin Steinrücki (Fribourg) heade nõuannete eest. Artikli valmimist toetas E/TF grant nr 8669 (grandihoidja Mait Kõiv).

³ Ene-Lille Jaanson, *Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710. Ajalugu ja trükiste bibliograafia. (Druckerei der Universität Dorpat 1632–1720. Geschichte und Bibliographie der Druckschriften)* (Tartu: Tartu Ülikooli Raamatukogu, 2000), edaspidi: Jaanson 2000, 43. Vt ka Ene-Lille Jaanson, *TÜ trükikoja trükiste (1632–1710) bibliograafia täiendused*, käsikiri TÜ teadusliku raamatukogu RaRa saalis, 02.11.2011 seisuga, edaspidi: Jaanson 2011. Trükistele on tekstis viidatud Jaanson'i bibliograafia aasta ja järjekorranumbritega.

⁴ Arvud, kuigi kindlasti ka tulevikus muutuvad, on siin antud praegust uurimistöö seisust arvestades, mitte ainult trükitud bibliograafia põhjal (st arvesse on võetud nii Jaanson 2000 kui ka selle täiendused Jaanson 2011).

⁵ Eesti oludest Põhjasõja ajal vt Helmut Piirimäe, „Põhjasõda“, Mati Laur, Tõnu Tannberg, Helmut Piirimäe, *Eesti ajalugu. IV* (Tartu: Ilmamaa, 2003), 32–35 (18–44).

Skeem 1. *Academia Gustavo-Carolina* trükikoida toodang 1690–1710: kogu-
maht ja riiklikud trükised

anded Põhjasõja ajast ja selle kohta jagunevad kahte rühma. Neist esimeses on võimu diskursusele iseloomulikud allkirjastamata patendid:

- a) Narva lahingu kohta

Kurtze doch Wahrhaffter Bericht Pernau, d. 27. Dezembr. 1700 (Jaanson 2000: 1213),

- b) Krakovi alt, Kliszówi lahingu kohta

Extracte Unterschiedlicher Polnischen Brieffe Pernau 1702 (Jaanson 2000: 1236),

- c) Thorni alt

Eine genaue Verzeichnung Pernau 1703 (Jaanson 2000: 1261).

Need ülevaated on üsna üksikasjalikud, näiteks viimati mainitud trükises 1703. aastast loetakse üles võetud sõjavangid (2 kindralit, 2 ooberstit, 6 ülemlleitnanti, 9 majorit, 47 kaptenit, 113 leitnanti, 511 suurtükiväelast, 85 tragunit, 4082 alamohvitseri jne), heidetud pommid (4817 hõõguvat kuuli, 350 külma ja 300 tulekuuli, 280 pommi) ja sedagi, mis tüüpi varustust, eriti laskemoona linnast oli leitud ja sõjasaagiks saadud ning kuidas sõda finantseeriti.

Teist tüüpi ametlikud trükised on allkirjastatud, need on peamiselt Liivimaa maksukorralduse eest vastutava Gustav Adolph

Strömfeldti korraldused aastaist 1702–1709,⁶ mis lubavad analüüsida Põhjasõja mõju Eesti- ja Liivimaa aladele, näidates elanikkonna rolli sõjaväe majutamisel ja sõjategevuse finantseerimisel.

2. Akadeemia trükised, mis peegeldavad Põhjasõda

Kuigi riiklikes patentides enamasti akadeemia tegevus ei kajastu, ei jää ülikool sõja kajastamisest kõrvale. Nn akadeemilise produktsiooni seas on enim otseselt sõjateemale pühendatud trükisteks oratsioonid, mille hulka kuuluvad ka panegüürikad ning millega seostuvad tänu- ning palvejutlused, peale selle võitused ülistav või lahinguedu sooviv juhuluule. Ent säilinud trükiste seas on need arvuliselt selges vähemuses. Miks?

On raske uskuda, et akadeemias valitses ükskõiksus monarhi ja Rootsi riigi tegemiste kajastamise suhtes, pigem võib trükiste säilimisel oletada juhuse selektiivset rolli, mis neile pühendatud tähelepanu tagantjärele arvuliselt väiksemana näitab. Tuleb jälle küsida, millised tegurid mõjutasid raamatute säilimist: näiteks, kui Eesti pinnale jäänud või mujale sattunud Tartu-Pärnu akadeemia trükiste puhul on juhutrukiste osa väga suur, siis küllap mitte seepärast, et kõige olulisem osa akadeemia tegevusest seisnes eri tähtpäevade puhul lullilöömises, vaid pigem seetõttu, et sisult vananenud teadustööde (ja õpikute) hoiuks puudusid enamasti pieteedist tulenevad põhjused.⁷ Seevastu iga matuse- või pulmaluule kogumiku puhul tuleb arvestada järglaste soovi oma suguvõsa ajalugu ja esivanemate mälestust hoida.

Kuigi monarhide tegevuse talletamine võiks pakkuda huvi Rootsi riigi ajaloo seisukohalt, on ülemereprovintside tehtu osutunud muude allikate kõrval vähetahtsaks, eelkõige juhtudel, kui tegu on neile pühendatud panegüürikatega, millel ajalooallikana ei ole erilist kaalu (nagu näitab ka Mobergi panegüürika analüüs alapeatükis 4). Kaot-

⁶ Strömfeldti Põhjasõja-aegsed korraldused on Jaanson'i bibliograafias ja selle lisas ära toodud järgmiste numbrite all (sulgudes aasta): Jaanson 2000: 1240–1247 (1702), 1270–1276 (1703), 1294–1295 ja 1395 (1705), 1304, 1396 (1706), 1320, 1397 (1707), 1347–1348 (1708), 1373 (1709), peale nende tuleks arvestada ka üht Wolmar Anton Schlippenbachi patenti 1704. aastast (Jaanson 2000: 1281).

⁷ Muidugi tuleb võtta arvesse, et välismaal trükitud õpperaamatute suure hinna tõttu ei olnud neid väga palju.

simineku põhjusena ei tohiks välistada selektiivse mälu rolli, soovi unustada traumaatilisi mälestusi lõpptulemusena kaotatud sõjast (ja ühtlasi saavutatud ajutistest võitudest). Kui 1710. aasta kapitulatsioonini ning Uusikaupunki rahuga 1721. aastal kaob Eesti- ja Liivimaa Rootsi ametlikust ajaloost, siis sama saatus näib suures osas tabavat ka monarhidele pühendatud panegüürikaid (vt alapeatükki 3).⁸

Sõjateema jõuab ka mujale peale otseselt sõjatemaatikale pühendatud trükiste, näiteks juhuluulesse, kuigi selle määra ei luba uurimistööl seis veel näidata. Näiteks detsembris 1702 läks rektoraaat elokventsi professorilt Michael Dault üle teoloogiaprofessor Johannes Folcherile (Jaanson 2000: 1232),⁹ mille auks on kirjutatud Johannes Näsmani õnnitlusuuletus. Selle värsid 14–26 esitavad jumalale palve, et ta viiks süütute Pärnu muusade juurest eemale kättemaksujumalannad ja suunaks kuningas Karli käsi nii, et tema relvad osutuksid heasoovliku Fortuuna toel võitjaks; palve teine pool sisaldab üleskutset kuulajaile, et nende jumalakartlikkus (*pietas*) jääks kestma ka siis, kui raevutseb relvade armastus ja sõja kuritegelik meeletus ning maa on niiskunud verest. Analoogilisi viiteid sõjale leiame ka pühendtrükises Laurentius Brauni rektoraadi puhul (Jaanson 2000: 1291) ning need ei jää kindlasti ainsateks näideteks.

⁸ Mälu, sellega manipuleerimise ja unustamise rolli on käsitlenud Paul Ricoeur ennekõike Teise maailmasõja kontekstis, vt Paul Ricoeur, *Memory, History, Forgetting* (Chicago, London: University of Chicago Press, 2004), 79–86, 448–456, kuid paralleele saab hästi tõmmata ka Põhjasõja käsitlemise puhul. Kindlasti vajaks see süvenenumat käsitlust ajalookirjutuse tõeintensiooni suhtes pisut kriitilisemalt positsioonilt, pidades eriti silmas ametliku ideoloogia rolli. Karl XII ja Peeter I võrdluses pakub huvitavaid võimalusi Margus Laidre artikkel: Margus Laidre, „Peter and Charles: two tough ones in the mirror of History“, *Die baltischen Länder und der Norden. Festschrift für Helmut Piirimäe*, Nordistica Tartuensia 13, Hrsg. Mati Laur, Enn Küng (Tartu: Akadeemiline Ajalooselts, 2005), 286–313. Ka rootsi uuslatinistid on käsitlenud Karl XII tegusid vaid valikuliselt ning Rootsis väljaantu põhjal, nt E. Swedenborgi Skaras 1710. aastal trükitud kõne *Festivus Applausus* kohta vt Emmanuel Swedenborg, „Festivus applausus in Caroli XII in Pomeriam suam adventum“, *Studia Latina Upsaliensia*, 17, Ed. Hans Helander (Uppsala: Uppsala universitet; Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1985) ja Narva võitu ülistavate Andreas Stobaiose värsspanegüürikate kohta Maria Berggren (ed), „Andreas Stobaeus. Two panegyrics in verse“, *Studia Latina Upsaliensia*, 22 (Uppsala: Uppsala universitet; Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1994). Täna viimase täpsustuse eest Kristi Viidingut.

⁹ Teksti uusväljaannet vt Kristi Viiding (ilmumas), *Täiendusi korpusele „Kristi Viiding; Jana Orion (koost.) s.a. Academia Gustaviana (1632–1656) ladinakeelse juhuluule tekstikorpust“*, <http://www.ut.ee/klaskik/neolatina> (käskikiri autori valduses, 2011. aasta 1. novembri seisuga). Nr 1702_1 (edaspidi Viiding, nr).

Sõjasündmuste kajastumist võib näha ka leinaluuletustes, mis on pühendatud sõjas langenuile. Näiteks 1703. aastast pärit Daniel Sarcoviuse epikeedium Johannes Nicolaus Hartungile (Jaanson 2000: 1262)¹⁰ on suures osas (v. 13–30) pühendatud sõjale. See jutustab vaenlase vallutusretkest süütu maarahva põldudele ja liivimaalaste kodudesse, kus ta teeb Karli eemalolekul tohutut hävitustööd, halastamata isegi relvitutele naistele-lastele. Sellal, kui Hartungi elu on juba võtnud marutõbise venelase mõök, saavad allesjäänud vaid paluda jumalat, et ta päästaks nad metsiku türanni (Peeter I) käest ning annaks valitsejale (Karl XII-le) uusi võite.

Viiteid sõjaolukorrale leidub ka rektori regulaarsetes programmilistes pöördumistes akadeemilise kogukonna poole, seal ei unustata kunagi mainimata valitsejat. Veel otsesemaid sõjapeegeldusi näeme aga akadeemias peetud avalike kõnede teemavaliku puhul: sõjast saab üliõpilaste korraliste avalike oratsioonide üks tavalisi teemasid, samuti korraldati mitu sõjasündmuse tähistavat aktust, kus peeti samasuguseid kõnesid. Akadeemiast on teada järgmised Karl XII ja sõjasündmuste käsitlemisega seotud avalikud kõned:

1701. aasta

1. jaanuar: David Engelbrechti panegüürika Karl XII-le (Jaanson 2000: 1229);¹¹
5. veebruar: Narva lahingu võidu auks peetud J. G. Philippi jutlus *Den geholffenen Helfer* (Jaanson 2000: 1231)¹²
10. september: (Olaus Mobergi?) jutlus Karl XII võidu auks Dünamünde lahingus (vt Sueno Cameeni kutset *Lecturis salutem* [---], Jaanson 2000: 1219, Jaanson 2000: 1230, vt lisa, lk 7)
11. september: Olaus Mobergi kõne pidulikul aktusel Karl XII võidu auks Dünamünde lahingus (Moberg, *Oratio panegyrica* [---],

¹⁰ Vt Viiding (ilmumas) 1703_5.

¹¹ David Engelbrecht, *Panegyricus in prosa auf Karl XII* (Pernau 1701), (Jaanson 2000: 1229). Trükis ei ole teadaolevalt säilinud.

¹² Vt ka arvatavat viidet sellele Olaus Moberg, *Oratio panegyrica, ob admirabiliter insignem & prorsus gloriosam victoriam, quam Carolus, Ejus Nominis XII Rex Noster clementissimus, HEROS invictissimus, Monarcha Sacratissimus, trajecto aestuoso & rapido flumine Duna, die nona Mensis Julii, Anno supra Millesimum Septingentesimum Primo, de Saxonibus, eorumque complicibus, Divino adjutus Auxilio, auspucito reportavit, Habita Die XI mensis septembris, per Olaum Mobergium, S. Theol. D. & Prof. Primarium in Regia Pernaviensis Academia (Pernaviae, excud. Johannes Brendeken, Reg. Acad. Typographus)* (Jaanson 2000: 1230), 8.

Jaanson 2000: 1230, sellele eelneb trükises Sueno Cameeni kutse, mis on alles ka eraldi trükituna, Jaanson 2000: 1219)

12. detsember: Laurentius Molini ülistusjutlus Karl XII-le (vt S. Cameeni kutset, *Rector Academiae Pernaviensis*, Jaanson 2000: 1225)

1702. aasta

9. juuli: Gabriel Herlini kõne sõjakoledest (vt Michael Dau kutset, Jaanson 2000: 1235)

21. november: Andreas Palmroothi kõne Rootsi vägede võidu puhul (vt Michael Dau kutset, Jaanson 2000: 1234)

1703. aasta

13. oktoober: Samuel Auseeni kõne Pułtuski ja Thorni lahingu puhul (vt Daniel Sarcoviuse kutset eeleegilistes distihhonides, *Ad audiendam orationem*,¹³ Jaanson 2000: 1269)

1705. aasta

28. jaanuar: Martinus Westphali kõne (vt Andreas Palmroothi kutset *Illustissimis hospitibus*, Jaanson 2000: 1293)

1706. aasta

10. märts: Jacobus Wilde ja Carl Schulteni kõned Karl XII võitudest (vt Laurentius Brauni kutset, *Regiae academiae Pernaviensis h. t. rector [---]*, Jaanson 2000: 1298)

1707. aasta

28. jaanuar: aktus Karl XII nimepäevaks, kõnedega Jacobus Wildelt ja Martin Johanni Henolt (Vt *Die Belt- und Welt-bekante Mannheit*, Jaanson 2000: 1329)

28. aprill: Jacobus Wilde saksakeelne luuletus Altranstatti rahu sõlmimise puhul (M. Jacobus Wilde, *el. et poes. prof. L. S. Wir leben als im Traum*, Jaanson 2000: 1323)¹⁴

1708. aasta

28. jaanuar (trükitud 26. jaanuaril) Ingemund Brömsi panegüürika Karl XII-le tema nimepäeval ja 10-aastase valitsuse puhul (Bröms, *In decennali post susceptum*,¹⁵ Jaanson 2000: 1331)

¹³ Viiding (ilmumas) 1703_1.

¹⁴ Sõja ja valitsejaülistusega oli seotud ka Wilde oratsioon teemal *De indole Heroica ex pactis cognoscenda* 26. aprillist, vt rektor Folcheri kutset (*Rector Academiae Regiae Pernaviensis [---] Pernaviae d. XXVI mens. Aprilis anno MDCCVII*. [Pernau 1707]), millest suur osa on pühendatud sõjale (Jaanson 2000: 1312).

¹⁵ Viiding (ilmumas) 1708_1.

Johann Benecke luuletus Venemaa sõjaretkele edu soovimiseks
(*Das Guldene Seculum*, Jaanson 2000: 1330)

1709. aasta

28. jaanuar: Karl XII nimepäevakõne M. Dau juniorilt (vt Andreas Palmroothi kutset, *Illustri candidoque lectori S. P. D.*, Jaanson 2000: 1358)

Need 15 näidet on kahtlemata ainult osa sõjasündmuste või valitseja ülistamisega seotud avalikest üritustest akadeemias. Ei ole tõenäoline, et ühelgi aastal jäänuks Karl XII sünnipäev akadeemias tähistamata, seega võiks juba ainult sõja-aastate ajal arvestada kolme nimepäevakõne asemel kümnega. Ka täpselt teadaolevate avalike kõnede toimumise puhul on meil seitsmel juhul säilinud vaid kõne kutsed (olgugi ulatuslikud ja kõne sisust aimu andvad), aga mitte kõned ise. Kuid ka sellisel juhul jääb siiski järele suhteliselt palju materjali, mille põhjal saab uurida akadeemia hoiakuid Põhjasõja suhtes.

3. Rootsi valitsejate ülistamine akadeemias ja Dünamünde lahingu võitu tähistav aktus

Akadeemias tähistati pidulike aktuste ja seal ette kantud panegüürikatega paljusid tähtpäevi: akadeemia asutamine, valitsejate sünnipäevad, trooniletulekud, lahingulised saavutused jne. Seni on põhjalikumalt uuritud vaid Gustav Adolfile pühendatud panegüürikaid.¹⁶ Kuninganna Kristiinat ülistab 11 teadaolevat panegüürikat (mõned küll koos Gustav Adolfiga), mis on pärit peamiselt Laurentius Lude-niuse sulest, ning üks panegüürika on pühendatud Karl X-le.¹⁷ Rootsi valitsejatega seotud tähtpäevade pidulik tähistamine *Academia Gustaviana*'s lubab uskuda, et ka Karl XI surm ja Karl XII trooniletulek aastal 1697 ei jäänud akadeemias väärilise kajastuseta, kuigi

¹⁶ Gustav Adolfi panegüürikatest vt Kristi Viiding, „Ein lateinisches Chronogrammgedicht über Gustav II. Adolph von Timotheus Polus (1634/1639)“, M. Berggren, C. Hendriksen (eds). *Miraculum eruditionis. Neo-Latin Studies in honour of Hans Helander* (Uppsala: University of Uppsala, 2007), 100–124; Jana Orion, *Leinaluuletused Gustav II Adolfi surma puhul Academia Gustaviana liikmetelt* (1633), bakalaureusetöö (Tartu, 1999, käsikiri Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia osakonnas).

¹⁷ Vastavalt Jaanson'i bibliograafia (Jaanson 2000) numbrid 239, 264, 281, 507, 554 ja 555, 654, 655, 658, 675 ja 795 ning 882.

selleteemalisi trükiseid pole meieni jõudnud.¹⁸ Karl XI suri 5. aprillil 1697, kuid ei ole leitud tema surmale ja Karl XII trooniletulekule vahetult järgnenud trükiseid, ehkki nende olemasolu võib üsna kindlalt eeldada.¹⁹ Varaseim Karl XII-le otseselt pühendatud panegüürika on pärit ajast enne tema kuningakssaamist, see on Ulrich Otto Reinhold Ulrichi „Serenissimi principis ac domini” (Jaanson 2000: 1030) tema sünnipäevaks 1694. aasta 17. juulil.

Ülaltoodud 15 teadaolevat avalikku kõnepidamist Põhjasõja ajast käsitlevad kõik suuremal või vähemal määral nii sõda kui ka valitsejat. Üks huvitavamaid näiteid on pühendatud 1701. aasta 9. juulil peetud Dünamünde lahingule, mis ei kujuta Põhjasõja kontekstis nii suurt võitu, et jõuda suurematesse ajalookäsitlustesse.²⁰ Ent akadeemias pühendati võidule kahepäevased pidustused: 10. septembril toimunud pidulik jumalateenistus ja 11. septembril suures auditoriumis peetud avalik kõne Olaus Mobergilt (vt ülalpool).²¹ Säilinud on nii plakat, milles tollane rektor Sueno Cameen kutsus kõiki kõnet kuulama (Jaanson 2000: 1219) kui ka kõne ise (Jaanson 2000: 1230), kusjuures kõnet avaldav trükis toob teist korda ära Cameeni kutse

¹⁸ Säilinud on nt Turu akadeemiast pühendustrükis Karl XI kroonimise kohta (vt Raija Sarasti-Wilenius, „*Noster eloquendi artifex.*” *Daniel Achrelius’ Latin Speeches and Rhetorical Theory in Seventeenth-Century Finland* (Helsinki: Yliopistopaino, 2000), 61–62), samuti Riia kooli konrektori Johannes Henningi lapidaarstiilis ülitusluuletus Karl XI-le Tartu ülikooli taasavamise puhul 1690 (TLÜAR BA08/160): *Hercules Musageta, Serenissimus ac Potentissimus Princeps ac Dominus Carolus XI, Solemni celebrique ritu a.d. XVIII. Augusti Mensis, Anni hujus a felici Virginis partu MDC XC revocatas, pristina earum ad Emmam Sede Dorpatu Suo, Regia et singulari cura restituit* (Rigae: Nöller, s.a. [1690]) (Täna viite eest Kristi Viidingut). Nii see kui ka teised Riias ilmunud trükised, mis käsitlevad Põhjasõda (ja millest mitu on hoiul Läti Rahvusraamatukogus), on praeguseks veel läbi töötamata.

¹⁹ Tema poole pöörduakse tihti ka leinaluule kogudes kuninganna Ulrika Eleonora mälestuseks (nt Michael Dau luuletus kogumikust *Gloriosissimae memoriae....*, vt Viiding (ilmumas) 1693. 60), samuti on talle pühendatud Olaus Hermelini sünnipäevakõne (*Ite procul curas....* Jaanson 2000: 903). Ka M. Bertleffi *actus oratorius*’ed on seotud tolleaegse poliitilise olukorraga ning sisaldavad seetõttu valitseja, Karl XI ülistusi.

²⁰ Vt Eesti ajalugu IV. Ka Läti ametliku ajaloo kontekstis on see kord mainitud (David Kirby, *Northern Europe in the early modern Period, 1492–1772* (London, New York: Longman, 2003), 302), kord mitte (Arnolds Spekke, *History of Latvia: an outline* (Riga: Jumava, 2006), 245).

²¹ Sündmust tähistati ka Riias, vt *Die durch die unvergleichliche Tugend des nicht minder tapffern als klugen Ulyssis CAROLI XII. liefländische Penelope nach der anno 1701 den 9. julii victoire*, M. J. Brigandern (Rigae: Nöller, 1701) (Läti Rahvusraamatukogus).

tulla seda kuulama. Kuigi praktikana haruldane, ei ole see tegelikult eriti üllatav, kuna erinevalt tavalistest suhteliselt lühikestest kutsetest on Cameeni kutse ise väikese panegüürika vormis (vt allpool), hõlmates foolioformaadis koguni kaks (kvartformaadis kuus) lehekülge.

Nii suurejoonelised mitmepäevased pidustused on *Academia Gustavo-Carolina* ajast säilinud trükistes kajastatud vaid ülikooli inauguratsiooni puhul Pärnus.²² Inauguratsiooniaktuse puhul on tegemist natuke erineva žanri, nn kõneaktusega (*actus oratorius*). Selle näitena saab Tartu-Pärnu ülikoolist tuua veel 1707. aasta Karl XII nimepäevaaktuse (J. Witte, M. J. Heno, *Die Belt- und Welt-bekante Mannheit*, Jaanson 2000: 1329), mille trükise tiitellehel leidub žanriviide *actus panegyricus*. Aktust raamivad kaks pikka saksakeelset kõnet (mõlemad J. Wittelt?), mille vahele on pikitud J. Witte ja M. Heno luuletused, kusjuures viimane on kasutanud Tartu korpuses ainukordset, saksakeelset Pindarose oodi.²³ Sama žanri alaliiki kuuluvad ka triviaalkooli poistele kirjutatud kolm Martin Bertleffi kõneaktust 1694.–1695. aastast.²⁴ Aktuste rolli ülikoolielus ja ka retoorikahariduse ning tudengite sotsiaalse pädevuse loomisel ei saa kuidagi alahinnata.²⁵ Eesti puhul on seda käsitletud *Academia Gustavo-Carolina* inauguratsiooniaktuse kontekstis rõhuasetusega sündmuse teatraalsele aspektile.²⁶

Panegüürika on žanr, milles kohustuslikud elemendid üsna selgelt määratletud²⁷, aga panegüürika elemente esineb ka teistes žanrites, näiteks ajaloo- (Livius, Tacitus) või elulookirjutuses (Plutarchos, Curtius Rufus, Suetonius). Samamoodi võib ka satiiri kind-

²² Aktuse kirjeldus on osaliselt publitseeritud, vt *Academia Gustavo-Carolina* inauguratsiooniaktus.

²³ Kreekakeelne Pindarose ood esineb *Academia Gustaviana* perioodil, vt allkirjutanu kommentaari 17. sajandi akadeemilise juhuluule antoloogias (Kristi Viiding; Jana Orion; Janika Päll, *O Dorpat, urbs addictissima musis. Valik 17. sajandi Tartu juhuluulet* (Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007), 357–358), milles Heno oodi ei ole paraku mainitud.

²⁴ Vt M. Martini Bertleffi *Orationes*, ilmunud 1695 (Jaanson 2000: 1034), vt ka kutset ühele neist (Jaanson 2000: 1000).

²⁵ Vt Wilfried Barner, *Barockrhetorik* (Tübingen: Max Niemeyer, 1970), 250–251 ja mujal.

²⁶ Kristi Viiding, „*Actus inauguralis*: trüki ja kirjandusloolisi lisandusi“, *Academia Gustavo-Carolina inauguratsiooniaktus* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999), 73–81.

²⁷ Kõige lähemaist näidetest vt Sarasti-Wilenius 2000.

lakskujunenud toopilisi elemente leiduda poliitilistes kõnedes (näiteks vastaste kujutamisel Demosthenese ja Cicero filipikates).²⁸

Säilinud panegüürivate ja muude trükiste põhjal tundub, et kuigi nn kohustuslikud elemendid (kuninga tiitlite loetelu, tema võitude ja suuruse ülistamine jm) on täidetud, näib Põhjasõja eel akadeemias valitsejarollisse suhtumisel valitsevat pigem valgustatud monarhi, mitte suure väejuhi ideaal. Kuigi leiame tüüpilisi võrdlusi antiikajaloost ja -mütoloogiast pärit antiikkangelastega Achilleusest Alexander Suure ja Augustuseni (vt C. Witte kõnesid, *Die Belt- und Welt-bekante Mannheit*), ei ole isegi sõjaväe ülemjuhataja ülistamise puhul alati esikohal tema sõjaline vägevus, vaid eelkõige tarkus ja halastus (*clementia*), millega ta juhib alamaid, nagu ilmneb Karl XII trooniletuleku 10. aastapäeva tähistanud aktusel peetud Ingemund Brömsi kõnest.²⁹

4. Dünamünde lahingu kujutamine: informatsioon ja kuvand Buchneri mudeli taustal

1701. aasta 9. juulil Dünamünde lahingus saavutatud võitu tähistav trükis algab Sueno Cameeni kutsega tulla Olaus Mobergi kõnet kuulama. Nagu öeldud, ei ole Cameeni kutse žanripuhta kutse näide. Ühelt poolt sisaldab see küll kõiki tavalisi kutse elemente: pöördumist lugupeetud kuulajate poole kõne alguses ja viidet laiemale ettekandekontekstile (ehk varasematele sõjateemalistele kõnedele antud aastal), ülevaadet kõnet põhjustanud sündmusest ning lõpu eel, tavalisel kohal kutset tulla kõnet kuulama, kusjuures on märgitud kõne pidaja (Olaus Moberg), selle liik ('pidulik kõne' e *oratio solennis*), toimumise aeg ja koht (suures auditooriumis kell 10), ning ei ole unustatud üles lugeda ka kuulajate rühmi, keda kuulama oodatakse. Ent tavaliseks kutseks ei luba seda pidada harjumuspäratult pikk kõnet põhjusta-

²⁸ Aga nt. Miltopaeuse ja Achreliuse retoorikakäsitlustes XVII sajandi Turu ülikoolis olid filipikad liigitatud epideiktilise kõne alla invektiivi (*vituperatio*) näidetena, vt Sarasti-Wilenius 2000, 50–51.

²⁹ Vt Ingemund Bröms, *In decennali post susceptum feliciter avitum partiumque imperium festivitate vota pia sancta publica rata pro rege Carolo XII in musarum templo ipsaque die nomini Augusto in fastis sacra nuncupata reddita suscepta Ingemundo Bröms Academiae Pernaviensis rectori magnifico et professori theologo* (Pernaviae: J. Brendeken, [1708]) (Jaanson 2000: 1331).

nud sündmuse käsitus: lihtsa viite asemel asetleidnud lahingule on sellest kujunenud iseseisev panegüürika, mis hõlmab trükise kuuest leheküljest viis. Cameeni stiilis on ajastule omaselt põimitud nii antiigi kui ka toonane sõnavara ja fraseoloogia, lausestuselt pigem Cicero voogavat stiili järgides. Ka ideed (st kuninga- ja sõjapilt) on tal ajastule ja žanrile (valitseja ülistus) tüüpilised (vt allpool).

Olaus Mobergi kõne seevastu, kuigi žanrilt puhas panegüürika, on stiililt ebaühtlane: me võime tal sageli näha samasuguseid voogavas Cicero stiilis lauseid nagu Cameenil, ent enamasti on nende puhul tegu otseste laenudega suurelt XVII sajandi kõnemehelt ja Wittenbergi ülikooli retoorika- ning poetikaprofessorilt August Buchnerilt,³⁰ või koguni Cicerolt endalt! (vt allpool). Kohati kerkib esile Mobergile endale hoopis iseloomulikum, senecalikult napp ja rütmikas stiil (mida võib siiski leida ka Cicero ründavamates lõikudes ja Buchneril), milles hakkab eriti silma trikoolon: fraaside kolmekaupaa reastamine. Samalaadset trikoolonite eelistust on toodud esile Turu professori Daniel Achreliuse puhul, kellel näib praktika aga tunduvalt varieeritum.³¹ Mobergi trikoolonite seas torkavad eriti silma asündeetilisel lisatud verbidega lauselõpud, nt lk 25: *laeti laetitiis omnibus, gaudemus, exultamus triumphamus* („kõiksuguste rõõmude tõttu rõõmsatena oleme õnnelikud, juubeldame, triumfeerime”).

Taustteavet Dünamünde lahingu kohta leiame Christian Kelchi kroonika järjest, millest saame lugeda üsna üksikasjalikku kirjeldust Karl XII ja tema vägede Riia alla jõudmisest 7. juulil 1701, tasandikule ülesrivistumisest ja vägede järeleootamisest, laevade laadimisest ja jõe ületamisest, kokkupõrkest endast ning saagist ja järgnenud sündmustest.³² Kelchile on teada nii eri väeliikide hulk kui ka väeosade juhatajad ja see, mida keegi mis hetkel tegi.

Seevastu akadeemia pühendustrükises ei ole esitatud mingeid arvandmeid vägede suuruse ega väeliikide kohta ega mainitud nimepidi kedagi teist peale kahe kuninga (August II ja Karl XII, Peeter I-le on viidatud vaid kui barbarite monarhile) ning Liivimaa

³⁰ Kelle puhul on esile toodud, et ta järgis Pliniust kui stiiliideaali, vt Barner, 256 (viidates H. Bordecke 1919. aastast pärit käsitluse lk-le 34).

³¹ Sarasti-Wilenius, 203.

³² Christian Kelch, *Liivimaa kroonika järg*, tõlkinud Ivar Leimus (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2009), 150–158.

kindralkubeneri Erik Dahlberghi (Dahlberghi mainimise põhjus on üsna mõistetav, sest ta oli ühtaegu ülikooli kantsler). Tiitelleht, mis on ajastuomaselt üsnagi informatiivne, ütleb ära peamise: 9. juulil ületati tugevavooluline ja lai Daugava ning võideti saksilased koos „kaasosalistega”³³ (vt lisa, Tiitelleht).

S. Cameeni kutsesest on lahingule pühendatud pisut üle lehekülje (lk 3–4). Saame teada, et vastase relvastatud ja hästi kaitstud väed olid rivistatud laia ja kiirevoolulise Daugava kaldale, ent nad aeti oma laagrest välja, tapeti osalt ja aeti laiali üle Kuramaa. Jõe ületamist ei ole Cameen isegi maininud, tema peatähelepanu on kesken-
dunud Augusti (st saksi) vägede hea ettevalmistuse ja salakavaluse kirjeldamisele (lk 3–4) ning kuninga varasemate saavutuste (peamiselt Narva võit, lk 2–3) ja tema isiku ülistamisele (lk 4–6).

O. Mobergi kõne ülesehitus järgib tüüpilist kolmeosalist skeemi:

lk 8–10 *Exordium*: pöördumine kuulajate poole, viide eelloole (Narva lahingu võit) ning lühike kokkuvõtte Dünamünde lahingust.

lk 11–29 *Narratio*:

A. *Narratio propria* (eelloo ja lahingu kirjeldus): kuninga saabumine Pärnusse (lk 11), võit Narva all (lk 12), kuningas Augusti ja saksi vägede saabumine Riia alla 1701. aasta veebruaris ning nende pahategude ja loomuse kirjeldus (lk 13–15); Karli saabumine Daugava äärde 7. juulil ja positsioonide sissevõtmine (lk 16), jõe ületamine ja lahing (lk 17–18), lahingujärgne puhkus ja edasine liikumine Kuramaal (lk 19–20);

B. *Laudes et vituperatio*: jumala abi roll (lk 20–23), Karli roll vaenlaste minemalöömisel, vaenlaste ning naaberriikide kriitika (lk 24–27) ning Karli ülistus (lk 28–29),

lk 29–32 *Conclusio* ja *Peroratio*: jumala rolli veelkordne rõhutamine (lk 29–30) ning edasise edu palve ja head soovid (lk 31–32).

Kõige ulatuslikumana on Mobergi kõne pühendanud lahingule ka enim tähelepanu: sissejuhatavas osas (lk 9–10) leiame nabi kokkuvõtte sündmusest: Karl XII, olles oma vägedega ületanud laia ja kiirevoolulise Daugava, tappis, ajas põgenema ja võttis vangi hulga enne ülbeid vaenlasi (kuningas Augusti vägesid). Lahingu üksikas-

³³ O. Mobergi kasutatud ladinakeelne sõna *complices* võib esineda ka üsna neutraalses tähenduses 'liitlased', kuid siinsete tekstikohtade üldine sõnastus, milles kajastuvad Sallustiuse ja Cicero Catilina-käsitlused, nõuab tugevamat tõlgendust.

jalikuma käigu kirjeldusele on pühendatud kolm lehekülge, mille emotsionaalsus haarab lugedes kaasa:

(lk 17) [--]. *Ja juba olidki mõlemalt poolt väljale toodud lahingurivid seismas, esmalt kindlalt paigal ja sünges vaikuses, kogudes palgele, käsivartesse, rindu viha, mis pidi peagi hirmsate hoogude-na välja purskama. Nimelt seisis meie pilgu all, teisel pool kiiret ja keeriselist jõge meid oodates hooplev sõjavägi, end piiritult üle hinnates, mis pole selle hõimu seas haruldane, korralikult soomusrüüdes ja -särkides, tugeva kaitsevalliga ümbritsetuna, rauast riividega varustatuna, sõjamasinatega kaitstuna. Vahepeal, värisemata mitte kellegagi kokkupõrkamise ees ja pelgamata ühegi vaenlase nägemist, lasi kuningas KARL Jumala vägevuse toel, ainult tema õiglust mäletades, päikesetõusu saabumise eel neljandal hommikutunnil ankrud hiivata ning lendas Jumala kaitsekilbi all vastaskaldale – seal, märk võitluseks antud, oli kõik raua ja jõu teha. Siis paiskasid haavad, tapmine, röövsak, õud, raev kõik segi. Maapind kattus laibakuhjade, taevas tolmuaga. Võideldi kõige ägedamalt neli tundi, lõpuks aga tuli saatust täieliku võiduga meie poolele üle. Siis, laiali aetuna, põrmu paisatuna, ilma jäetuna relvist, embleemidest, sõjamasinaist, kogu sõjavärgist, oli vaenlane sunnitud selja pöörama ja püüdma põgeneda, kuhu iganes suutis, sellise väleduse ja meeleheiteliga, et jõudis peaaegu korruga välja nii sõjapiirkonnast kui tervest provintsist... (tõlke jätku vt lisast).*

Kuigi kirjeldus on kaasahaarav ja ulatuslik, ei tule see paraku ajalooallikana arvesse: seda ei saa pidada autentseks, kuna täpselt samade sõnadega on üle poole sajandi varem kirjeldatud hoopis teist lahingut. Nimelt leiame Gustav Adolphi mälestuseks kokku pandud kogumikust (*Gustavus Magnus...*), lk 83–126 August Buchneri kõne Rootsi vägede Leipzigi lahingus (7. päeval enne septembri iide 1631. aastal) saavutatud võidu puhul.³⁴ Ilmneb, et juba oma kõne esimesest sõnadest peale tsiteerib Moberg Buchneri nimetatud kõne sõna-sõnalt (vt lisa) ja kuigi ta allikale ei viita, siis Buchneri tuntust

³⁴ Buchneri kõnede koguväljaandes A. Buchner, *Orationum academicarum ...* lk 1540 on sama kõne ära toodud kui teine panegüürika Leipzigi lahingu all saavutatud võidu puhul. (Lahingu kuupäev on 7. vana ja 17. uue kalendri järgi. Saksakeelses kirjanduses on tänapäeval rohkem levinud nimetus Breitenfeldi lahing – *toim.*)

arvestades võis see paljudele kuulajaist algusest peale selge olla. Mainitud Gustav Adolphi pühendus kogumikus on tegelikult kaks kõnet August Buchnerilt, nimetatud kõnele eelneb selles kõne (lk 59–81), mille esitaja oli küll Gustav Adolphi poeg Gustav, aga autor oli samuti Buchner.³⁵ Ka teisest kõnest on Moberg laenanud pikki lõike, sidudes üleminekuid omaenda lausete ja fraasidega.

Võrreldes kahe kõne tekste, näeme, et kõnealune Buchneri kõne lõik on üle võetud üsna sõna-sõnalt, muudetud on vaid verbivorme ning konkreetseid nimesid. Vaid üksikutel juhtudel on Moberg lühendanud Buchneri fraase või siis lisanud kiriklikust kõnepruugist levinud jumala epiteete. Kuigi näiteid võiks tuua lehekülgede kaupa, olgu alljärgnevalt ära toodud kõrvuti katkend Mobergi teksti koos talle aluseks olnud kõnede näidetega:³⁶

Tabel 1. Lahingu algus

<p>OLAUS MOBERG Lk 16: <u>Nam Rex CAROLUS, Tantus imperio, vera Martis proles, die septimo mensis Julii</u> [---] Lk 17: <u>Atqui jam utrinque stabant in campum productae acies, fixae primum, & tristi silentio, vultu, lacertis, pectore colligentes iram, in diras procillas mox erupturam. Nam in conspectu trans rapidum & aestuosum flumen exercitus grandiloquus, immodicus aestimator sui, quod non rarum in ea gente, satis cataphractus & loricated, valido aggere circumcinctus, clavis ferratis instructus, tormentis bellicis munitus, nostros expectans stetit. Interim Rex CAROLUS ad nullius Pavens occursum, neque ullius hostis formidans adspectum, anchoras in fortitudine Domini, cujus solius iustitiae memor, sub aurorae ortum, hora quarta matutina, solvit, & sub umbone Divino, in adversam ripam transvolavit.</u></p>	<p>AUGUST BUCHNER, <i>Oratio 2</i> Lk 96: <i>Iterim venerat VII Idum Septembris</i> [---] <i>& jam utrinque stabant in campum productae acies, (p. 97) flos bellatorum, & vera Martis proles. Fixae primum, & tristi silentio, vultu, lacertis, pectore colligentes iram, in diras procillas mox erupturam.</i> <i>Ubi signum conflictui datum, ferro ac viribus omnia licuerere. Hinc vulnera, caedes, spolia, terror, furor omnia miscere. Stare aggestis cadaveribus humus, coelum pulvere, quo & fallabat ignavia et virtus, abscondebatur. Pugnatum acerrime</i></p>
---	--

³⁵ Vt Buchner, *Orationum academicarum* ..., 2–15.

³⁶ Alla on joonitud erinevad kohad, punktiirjoonega on tähistatud kokkulangevused teistest kohtadest pärit fraasidega. Tõlget vt Lisa.

<p><i>ubi signum conflictui datum, ferro ac viribus omnia licuerunt. Hinc vulnera, caedes, spolia, terror, furor omnia miscuerunt. Stetit aggestis cadaveribus humus, coelum pulvere. Pugnatum acerrimè horis quatuor, fortuna demum cum plena victoria in nostras transiit partes. Tum fusus, Profligatus, armis, signis, machinis, omni apparatu belli exutus, terga vertere hostis, & quaqua potuit, moli-ri fugam coactus est, tanta velocitate & desperatione, ut simul belli area & tota provincia penè excederet.</i></p>	<p><i>horis quatuor, fortuna dubia, iniquio tamen initio nostris, cujus mox eum paenituit, cum plena victoria in nostras transiret partes. Tum fusus, profligatus, armis, signis, machinis, omni apparatu belli exutus, terga vertere hostis, & quaqua potest, moliri fugam, tanta velocitate & desperatione, ut simul belli area & tota provincia pene excederet.</i></p>
--	--

Kõne jätkub, pöördudes hetkeks Buchneri kõne alguse juurde, et siis kohe aluseks olnud lõigu juurde naasta:

Tabel 2. Lahingu lõpp

<p><u>Et ita quicquid ante Regis Nostri clementissimi adven-tum Calamitatis in-vexit perfidus hostis, luit pessimè; nec immerito; quia sub belli titulo mera exercuit Latrocinia. Justum autem est tueri fines à Latrocinii; Latrocinia depellere. Rex victor per noctem eam, quae diem pulcherrimum exceperat, in campo & castris, quibus ejecerat hostes, commoratus, DEum immorta-lem flexis genibus & pio si- (19) mul animo, venera-tur, victorumque more, primum laboris & victoriae fructum carpit. Porrò Postera Luce, fugientem hos-tem, quanta vi potest, sequitur, caedit, sternit; oppidis, urbibus, arcibus ejicit: quaqua venit cum bonitate fortitudinem; victoriam cum clementia miscet, ut superatis hostibus, sui non minus victor esset, quo nihil divinius, aut excellentius habendum. Mox Mithoviam, caput semigalliae & Ducis Curlandiae sedem, Bauschiam aliaque loca vi vel conditione capit, & etiam num feliciter progeditur, & universam Semigalliam, & Curlandiam, quod felix faustumque esse jubeat DEus Regnorum Dator & Stator! sui juris facit.</u></p>	<p>Lk 84 [--] <u>Quidquid superiore anno calamitatis invexit hostis; luit pessime; cum pulsus, caesus, profligatus [...]</u></p> <p>Lk 97 (ülal katkenud teksti jätk): <u>Rex noctem eam, quae diem pulcherrimum exceperat, in campo & castris, quibus eiecerat hostes, commoratus, victorum more, primum laboris fructum carpit. Mox fugientem hostem, quanta vi potest, sequitur, caedit, sternit; oppidis, urbibus, arcibus ejicit: quaqua venit cum boni-(p. 98) tate fortitudinem; victoriam cum clementia miscet, ut superatis hostibus sui non minus victor esset, quo nihil divinius, aut excellentius habendum. Vix liberata Misnia erat, & nihil metuebat Thuringia.</u></p>
---	--

Kui Moberg on eeskuju truult järgides reeglina muutnud vaid verbivorme või lauset pisut lihtsustanud, siis eeskuju laiendamise puhul ilmneb kahene praktika: esiteks on Moberg lisanud jumala ja valitseja epiteete. Antud näite puhul on selleks esmalt epiteet 'õis sõjameeste seas, tõeline Marsi järglane' (*flos bellatorum, vera Martis proles*), kuigi seegi on osaliselt samuti pärit Buchnerilt. Ent me võime leida sama taktikat ka jumala nime puhul, näiteks kõne alguses lk 9 lisab Moberg aluseks olnud Buchneri fraasi jumala tiitleid, öeldes: „ *mina – usun, et ka teie, kuulajad, kes juhtusite kohal viibima – palusin surematult* ^[Buchner] *Jumalalt, Kuningate Kuningalt, Issandate Issandalt* ^[Moberg] *vaikses palves, et sellele päevale pühendatud annid ja* ^[Buchner] *õnnitlused jääksid meile päriseks ja pidevalt jätkuma ning et nad iga päevaga uut järelkasvu saaksid.* Samuti leiame ülaltoodud näite lõpust alustekstile lisatud edusoovi jumalalt (*quod felix faustumque esse jubeat Deus Regnorum Dator & Stator*) ning samalaadseid lisandusi on teisigi (vt tabel 3).

Tabel 3. Palve

<p>Moberg, p. 8–9: <i>id ego (credo & vos quibus adesse contigit, Auditores) à DEo REge Regum, & Domino Dominantium, tacitâ mentis veneratione precatus sum, ut gratulationes ejus diei propriae nobis, ac perpetuae essent, novaque indies incrementa Caperent.</i></p>	<p>Buchner, p. 83–84: <i>id ego (credo & vos quibus adesse contigit, Auditores) à DEo immortalî tacita mentis veneratione precatus sum, ut munera & gratulationes ejus diei propriae nobis ac perpetuae essent, novaque indies incrementa caperent.</i></p>
--	---

Selliseid lisandusi võis põhjustada Mobergi soov muuta kõne rütmikamaks ja lisada kuulajaile kiriklikust kontekstist tuttavaid fraase. Teistel juhtudel on tegemist situatsiooni täpsustavate või selgitavate, nn glossi-tüüpi märkustega. Tabelis 2 toodud näites Mobergi kõne lehekülgedelt 18–19 näeme kaht sellele kõnele tüüpilist lisandit: kõigepealt on kuninga reaktsioonile lahingu järel lisatud põlvili jumala tänamine (*flexis genibus ...*),³⁷ mis rõhutab pilti Karl XII-st kui usklikust valitsejast. Paaril juhul on Moberg lisanud kõnesse mugandatud piiblightsitaate (vastavalt Hiiobi raamatust ja Saalomoni tarku-

³⁷ Ka see motiiv on Gustav Adolfi eluloost teada, aga enne talle surma toonud lahingut, vt J. de Richebourcq, *Ultima verba factaque* (Amsterdam 1721), 145.

sesõnadest, vt lisas oleva kõne lk 22 ja 26).³⁸ Pilti toetavad Mobergi kõnes korduvad manitsused jääda õige usu (*vera religio*) juurde.

Karl XII kujutamine vaga ja eriliselt jumalakartliku monarhina tundub temast üldiselt maalikult pildi kõrval üllatav. Kui osaliselt kattub Mobergi maalitud monarhikuju muude allikate esitatuga, mis toovad esile tema lihtsat riietust, lahingulist vaprust, tagasihoidlikkust naistega suhtlemisel ning hilisema ea karskust, siis tema nooreea jahipidamised ja joomingud ning kaardimäng³⁹ ei sobi Mobergi jaoks pildiga noorpõlvest saadik vagast valitsejast ning on välja jäetud. Samas, arvestades, et paari aasta pärast, 1707. aastal annab Karl XII edikti pietismi vastu (Jaanson 2000: 1314) (vt ka 1708. aastast pärit Brömsi korraldust keelu kohta minna õppima ketserlikesse ülikoolidesse ning aasta hilisemat anonüümset kirjutist pietismi vastu⁴⁰), võib selles näha juba ettevalmistavaid viiteid tulevastele tendentsidele. Ka Ingemund Bröms on oma 1708. aasta panegüürikas viidanud Karlile kui usu kaitsjale.⁴¹

Teise tabelis 2 toodud lisanduse puhul on aga tegemist sõja iseloomu (ebaõiglane, st röövellik sõda) täpsustava täiendusega: „*ja sugugi mitte teenimatult, sest sõja nimetuse all oli ta sooritanud lausa röövlitegusid! Ent õiglane on kaitsta piire röövlitegude eest, röövlitegusid tagasi lüüa*”. Siin näeme me teist suunitlust, kujutada sõda röövelliku sõjana kuningas August II ja Peeter I poolelt ning õiglase sõjana Rootsi poolelt vaadatuna. Kuigi viiteid õiglasele sõjale saab tagasivaatavalt kohati jälgida Hugo Grotiuse käsitlusteni (vt märkused lisas), ei ole see siin tingimata läbivalt aluseks, viiteid vaenlase röövellikkusele esineb korduvalt ka Gustav Adolfi pühen-duskogumikes.⁴²

³⁸ Need on ainsad kohad, mil Moberg ise on viidanud oma tsitaadi allikale, kuigi tegu on vaid mugandustega.

³⁹ Laidre 2005, 296–297.

⁴⁰ Vastavalt *Rector et senatus academiae Penaviensis* (Jaanson 2000: 1336) ning *Imago pietismi* (Jaanson 2000: 1355).

⁴¹ Vt Viiding (ilmumas) 1708_1, rida 86.

⁴² See teema kordub pidevalt õiglase teema käsitlemise ja sõjaõigustuse kontekstis, vt Pärtel Piirimäe, *The Just War in Theory and Practice. Legitimation's of Sweden's Conflicts during the Great Power Period* (Cambridge, St. John's College, 2006), PhD dissertation.

5. Teistest allikatest ja samastamise ning „võõra kõne” kasutamise rollist

August Buchneri rolli Olaus Mobergi kõne alusena ei saa kuidagi alahinnata, kuna enamik Mobergi otse ülevõetud lõikudest on pärit kahest Buchneri panegüürikast Gustav Adolfile Leipzigi lahingus saavutatud võidu puhul. Need ilmusid 1637. aastal Gustav Adolfi mälestuseks välja antud kogumikus (mis sisaldas veel mitme autori kõnesid ning matusetseremoonia kirjelduse), esimene Gustav Adolfi poja Gustavi ettekantuna (ja tema nimel), teine Buchneri enda nimel (vt *Gustavus Magnus*); hilisemates väljaannetes on mõlemad kõned omistatud Buchnerile kui *Oratio prima* ja *Oratio secunda* Leipzigi lahingus saavutatud võidu puhul.⁴³ Millise väljaande vahendusel võis Moberg Buchneri kõnesid kasutada, ei luba uurimistöö seis praegu ütelda, kuid igal juhul olid Buchneri kõned eri trükkides üsna laialt levinud.⁴⁴ Ilmneb, et Moberg oli Buchneri esimest panegüürikat kasutanud juba oma 1693. aastal peetud kõnes Uppsala kirikukogu 100. aastapäeva puhul,⁴⁵ seega ei olnud kõne talle võõras. Samadest Buchneri kõnedest pärit fraase leiame ka teistelt XVII sajandi teiselt poolt kirjutanud autoritelt (nt. Johannes Georgii Graevius ja Johannes Gabriel Drechsler⁴⁶), nii et Buchner näib olevat kinnistunud autoriteetse allikana õiget usku (st tõsiluterlust) kaitsva kuninga kirjeldamise kohta.

Mobergi kõne (lk 8–32) selgroog on kaks Buchneri panegüürikat: ta alustab (lk 8–9) Buchneri 2. panegüürika algusega (*Oratio secunda*, lk 83–84), minnes siis üle oma (ja teiste autorite) sõnadega kõnelemisele; lk 15–19 uuesti Buchneri juurde naastes on tal aluseks hoopis sama kõne keskosa (*Oratio secunda*, lk 96–98), milles ta paaril

⁴³ Vt Buchner, *Orationum academicarum* J. Stübeli 1721. aasta väljaandes.

⁴⁴ Vt ülevaadet saksa 17. sajandi trükistest, <http://gso.gbv.de/DB=1.28/REL?PPN=00430621X&RELTYPE=TT> (6.11.2011) ja Gerhard Dünnhaupt, „Augustus Buchner (1591–1661)“, *Personalbibliographien zu den Drucken des Barock*, Bd. 2 (Stuttgart: Hiersemann, 1990), 855–910.

⁴⁵ Olaus Moberg, *Oratio in laetam memoriam concilii, quod Upsaliae, orthodoxae religionis stabiliendae causa, centum ab hinc annis, convocatum fuit in Regia Gustavo-Carolina Academia. Anno M.DC.XCIII. die XXVII. Febr. Dorpati [1693]* (Jaanson 2000: 981).

⁴⁶ Vastavalt kõnes *Oratio de victoria navali ab Anglis deportata*, aastast 1666 (vt Lisa, märkus 36) ning *Oratio solennis in secularem festivitatem et memoriam concordiae Torgae a. 1576 scriptae* (Halle, 1676), 19–20 (vt Lisa, märkus 48).

korral naaseb sama kõne algusse (lk 84–85), et siis hüpata peaaegu viieks leheküljeks (lk 20–25) hoopis Buchneri esimese panegüürika juurde (*Oratio prima*, lk 63–67), põigates lõpuks (lk 24) veel korraks teise kõne juurde (*Oratio secunda*, lk 95). Laenatud lõigud on mõnikord seotud lahinguolukorra (vt ülalpool), veel rohkem aga Karl XII (ehk Gustav Adolfi) kui õiget usku kaitsva ja rõõvelliku vaenlase vastu võitleva kuninga kirjeldamisega.⁴⁷

Ka suur osa antiikkirjandusest laenatud motiividest ja sõnavarast, mis antiigiteadlikule lugejale kohe kõrvu ja silma hakkavad, on Mobergi teksti jõudnud Buchneri vahendusel. Mõned näited:

Lk 24 viitab Moberg sellele, kuidas Karl on jumala abiga päästnud liivimaalased: *vooruse tõttu, nii ohtudest, leegi ja mõõga käest kui otsekui julmimate vaenlaste kurgust meie ja kogu isamaa heaks välja rebitud ja päästetud*, taas otse üle võetuna Buchneri kõnest (*Gustavus Magnus*, lk 67). Samas on Buchnerile vastase kujutamisel olnud eeskujuks Cicero „Kolmas kõne Catilina vastu”, mille alguses lk 1 esinevad järgmised sõnad (Buchneril ja Mobergil esinevad on alla joonitud): *Rem publicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, coniuges liberosque vestros atque hoc domicilium clarissimi imperi, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno die deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculis meis e flamma atque ferro ac paene ex faucibus fati ereptam et vobis conservatam ac restitutam videtis*. Tõlkes: „Te näete, kviriidid, kuidas vabariik ja teie kõigi elu, vara, hea käekäik, teie naised ja lapsed ning see suurima impeeriumi kese, õnnelikem ja kauneim linn, on tänasel päeval tänu surematute jumalate armastusele teie vastu, minu nõuannete ja ohtuseadmise tõttu rebitud leekide ja mõõga ja peaaegu saatuse kurgust ning hoitud teie jaoks alal ja taastatuna.”

Üsna palju aga leidub nii Mobergil (enamasti Buchneri vahendusel) kui ka Cameenil lihtsalt fraase, mida esineb ka antiikautoritel, ja mis näitavad autori keelekasutuse antiikset stiiliideali, ükskõik kas kõne alla tuleb hinge käsitlemine kehasse vangistatuna (*vincula corporis*, vrd. Seneca Vanem, *Veenmised* 2.6.6; Cicero *Cato vanem ehk vanadusest*, 81), vaenlase võrdlemine öiste varaste ja rõõvlitega (*fures nocturni et latrones* Livius, *Linna asutamisest* 38.59.10),

⁴⁷ Gustav Adolfi kui protestantismi kaitsja ülistamisest vt ka Hans Helander, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720* (Uppsala, 2004), 378–379.

tema tegevuse kirjeldamine röövimise ja rüüstamisena (*praedae ac rapinae* Cicero, *Verrese vastu* 2.47), nende julguse murdmine (omade kohta vastupidisena *animos non fractos habere* Livius, *Linna asutamisest* 2.39.10), või sõnapaarid, nagu „hing ja elu” (*spiritus et vita* Horatius, *Laulud* 4.8.14; Cicero *Maniliuse seadusest*, 33), „murelik hool” (*sollicita cura* Seneca, *Thyestes* 921 jm), „riigi sisemus” (*penetralia regis* Vergilius, *Aeneis* 6. 71) jne jne. Tähtis allikas on ka vanemad ladina panegüürikad, eriti Pacatuse panegüürika kuningas Theodosiose auks.

Siiski leidub Mobergi kõnes kohti, mis ei ole Buchnerilt otse üle võetud, vaid laenatud teistelt autoritelt, kas omaaegseist religioosseist käsiraamatuid või kõnedest või antiikautoritelt, ent ka siin on valitud mudeliteks enamasti suurmehe käsitlevad panegüürikad või ülistavad kõneosad. Näiteks lk 28–29 on Moberg kasutanud ilma vaheallikata (või praegu veel tuvastamata vaheallika toel) ulatuslikku lõiku Cicero kõnest „Pro Lege Manilia”, milles esineb Pompeiuse kirjeldus. Ka kahe kasutatud tsitaadi puhul, mugandatud lausega Vergiliuse „Aeneise” algusest: *et ülistada relvi ja meest* ning Caesari sõnadele osutava: *tuli, näitis, võitis* puhul näeme taas tsitaadi tarvituse eesmärki: kirjeldada keisrit täpselt samade sõnadega, nagu on kirjeldatud muistseid Rooma riigi valitsejaid.

Karl XII ja tema peetud sõja kirjelduse taustana tuleb ilmsiks vana traditsioon, milles kerkivad esile tüüpilised hea valitseja iseloomujooned: riigimehelik suhtumine alates lapsepõlvest, mängude hülgamine, sõjalised harjutused, ükskõiksus kehaliste vaevade ja lõbude vastu, hool sõjameeste ja alamate (ning isegi alistatud vaenlaste) eest, mida on kujundanud ajalooteosed ning panegüürikad alates Xenophoni „Kyrose kasvatusest”, ja millest ladinakeelse kirjanduse kontekstis on eriti olulised Suetoniuse „Keisrite elulood” („Augustuse elu”), ja eriti Aleksander Suure elulugu Curtius Rufuselt. Samas on ka vaenlase kirjeldus tüüpiline, siin tulevad aluseks Demostenese filipikad (antud juhul tema kolm Olynthose kõnet) ja Cicero Catilina kõned (vastavalt Philippose ja Catilina kuju), keda on näidatud hoolimatute röövlitena, ning ka nende sõja kui ülekohtuse sõja kirjeldamine (juba Liviusel) jne.

Mobergi kõne allikakasutust võiks barokiretoorika uurimise kontekstis käsitleda mitmeti: üks võimalus oleks esitada seda ohtra

loomevarguse näitena, mille puhul puudub täielikult iseseisev loominguiline alge,⁴⁸ ning mis teeb selle (paraku tõepoolest!) kasutamiskõlbmatuks ajalooallikana (vähemalt lahingukirjelduse autentsuse poolest). Samas aga näeme siin ka meisterlikku „võõra kõne“⁴⁹ kasutamist: käsitledes Karl XII ja Põhjasõda sõnadega, mida publik tunneb hästi Gustav Adolfi ja 30-aastase sõja auks peetud kõnedest, saab autor anda Põhjasõja käsitlusele ilma pikki seletusi lisamata hoopis teise, ususõja mõõtme. Allikaviite ärajätmine teeb võrdlusest kahe valitseja vahel tehniliselt hoopis samastamise, identifikatsiooni.⁵⁰ Meie näidete puhul tähendab viite ärajätmine seda, et Moberg ei hakka kuidagi pisendama Karli rolli ja alanud sõda võrdluste ja paralleelide toomisega, vaid käsitlebki neid, otsekui oleks tegu tema kaasaja paradigmaatilisel suurima ususõja mudeliga, nõnda et Karl XII pole enam nagu Gustav Adolf ja tema troonijärglane, vaid (uus) Gustav Adolf (või Juliuste dünastia alusepanija või Aleksander Suur) ise.

Kokkuvõte

Põhjasõja algul ilmub *Academia Gustavo-Carolina* trükistesse sõjateema: ühelt poolt muutub trükiste žanrijaotus (suureneb ametlike patentide osakaal), teiselt poolt aga juhutrükiste temaatika, mis ilmneb eriti akadeemias peetud avalikes kõnedes. Sõja käsitlemine on seotud valitseja ülistamisega, eriti markantne on selle poolest Olaus Mobergi „Panegüürika“ Karl XII võidu puhul Dünamünde lahingus. Valitseja ülistamisel on aluseks üsna traditsiooniline pilt heast, sõjaliselt targast, alamate suhtes leebest ning ennastsalgavast valitse-

⁴⁸ Nt *Academia Gustaviana's* Laurentiuse Ludeniusse juhendatud kõnede ja disputatsioonide puhul on mehaanilisel kordusel väga suur roll, ent hoopis teises, pedagoogilises kontekstis, vt Kristi Viiding, „Kompilatiivkirjanduse korduvkasutusest humanistliku kultuuri vahendamisel Eesti- ja Liivimaale Laurentius Ludeniusse teose „De informatione prudentiae ad Usum Liber“ [1627] näitel“, Enn Küng (koost), *Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16./17. sajandil III*, Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, 17 (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2009), 188–205.

⁴⁹ Mõistest vt: Michael Bakhtin, „Discourse in the novel“, *Dialogic imagination. Four essays* (Austin: University of Texas Press, 1987), 259–422.

⁵⁰ Ent sellel polegi senises võrdluse ja metafoori teoorias oma kohta, kuna siin puudub igasugune väline viide kahe teksti ja sellest tulnud motiivide vahel, vt Gérard Genette, *Figures III* (Paris: Seuil, 1972), 30.

jast, mis tuleb eriti esile seal, kus autor on teksti ulatuslikult teistelt autoritelt laenanud. Olaus Mobergi kõne olulisim allikas on August Buchneri kaks panegüürikat Gustav Adolfile, kirjutatud 1631. a Leipzigi lahingu võidu auks. Samas ilmneb Mobergi laenamispähtikast (lisandused ja toetumine kahele (Buchneri) kõnele) soov rõhutada Karl XII kui õige usu kaitsja ja kristliku valitseja rolli ning Põhjasõja kui õige usu kaitseks peetud sõja iseloomu.

Kasutatud vanatrükised

- Benecke, Johann Albrecht, *Das Güldene Seculum Wolte Als Ihro Königl. Majest. zu Schweden CAROLUS XII. den festen Schluss gefasset mit Ihrer sieghaften Armee nach Russland zu marschieren / Ihren bedrängten Landen / einen sichern und beständigen Frieden von den grausahmen Feinde zu erzwingen. Demütigst vorstellen Johan Albrecht Benecke, A.b.d.S.D.R. Pernau, Brendeken 1708* (Jaanson 2000: 1330)
- Bertleff, Martinus, *M. Martini Bertleffii orationes solennes et civiles conciones. Stylo Curtianae adornatae [---]* Dorpati 1695 (Jaanson 2000: 1035)
- Braun, Laurentius, *Regiae academiae Pernaviensis h.t. rector [---] Pernaviae 1706* (Jaanson 2000: 1298)
- Buchner, August, *Augusti Buchneri [---] Orationum academicarum volumina tria [---] huic editoris M. Joh. Jacobi Stubelii [---] Francof. & Lipsiae. apud Godofredum Leschium. MDCCV*
- Cameen, Sueno, *Lecturis Salutem & officia. Pernau 1701* (Jaanson 2000: 1219)
- Dau, Michael, *Viris honoratissimis [---]* Pernau 1702 (Jaanson 2000: 1235)
- Dau, Michael, *Rector Academiae Pernaviensis [---]* Pernau 1702 (Jaanson 2000: 1234)
- Eine genaue Verzeichnung, Von allen dem was die Schweden bekommen haben in und von der Stadt Thoren, Da selbige den 4/14 October 1703 an Ihr Königl. Majest. von Schweden, König Carl XII überging. [Pernau 1703.]* (Jaanson 2000: 1261)
- Extracte Unterschiedlicher Polnischer Brieffe, betreffend die victorie, so I.K.M. von Schweden, den. 19/9.Julii zehen meilen von Krakau*

- wieder dem König von Pohlen, glücklich erhalten (Pernau 1702)*
(Jaanson 2000: 1236)
- Folcher, Johannes, *Rector Academiae Regiae Pernaviensis [---] patronis et fautoribus salutem et felicitatem P. [---] mens. Pernaviae d. XXVI mens. Aprilis anno MDCCVII.* [Pernau 1707] (Jaanson 2000: 1312)
- Gloriosissimae memoriae [---] Ulricae Eleonorae, Svecorum, Gothorum, Vandalorumque reginae, [---] Die 24. Julii A.C. 1693. [---] defunctae obitum ut praematurum, [---]cum reliquiae ejus in [---] Holmiae in aede sacra Ridderholmensi D. 28. Novembr. ejusdem anni in dormitorio suo conderentur. Hoc lessu plangere voluit debuit Michael Dau, philosophiae theoret. prof. ordin. Dorpati: J. Brendeken*
- Gustavus Magnus sive Panegyricae Orationes a clarissimis aliquot aetatis nostrae viris de Vita ac Obitu Gustavi [---] habitae aut scriptae. [---] Lugduni Batavorum. Apud Andream Cloucqviium MDCXXXVII*
- Kurtze doch Wahrhaffter Bericht wegen des glorieusen und bey menschen gedencken unvergleichlichen siegs mit welchem der allerhöchste GOTT den 20. november gesegnet hat Ihr. Königl. Majest. zu Schweden gerechtsame Waffen gegen dessen treulosen Feind den Czaren von Muscov. Pernau, d. 27. Dezembr. 1700* (Jaanson 2000: 1213)
- Cameen, Sueno, *Rector Academiae Pernaviensis Sueno Cameen, patribus civibus academicis, S.P.D. [---] Pernau 1701* (Jaanson 2000: 1225)
- Palmrooth, Andreas, *Illustrimis hospitibus, juztaque patribus civibusque academicis et urbicis [---] Pernau 1705.* (Jaanson 2000: 1293)
- Palmrooth, Andreas, *Illustri candidoque lectori S.P.D. [---] Pernau 1709* (Jaanson 2000: 1357)
- Philippi, Johann Georg, *Den geholffenen Helfer, Als nemlich Der [---] König und Herr Carolus XII. Der Schweden, Gothen und Wenden Erb-König etc.etc. Zum Entsatz der Stadt Narva und Schutz seiner Unterthanen in Lieff- Ebst und Ingerman-Landt [---] einen Sieg in der Reussen vertrenchementirten Lager vor Narva A.1700 den. 20. Novembr. [---] erforchten, hat Am angeordneten Danck fest A.1701.*

d. 5. febr. nach Anleitung des XXI Psalms in einer christlichen Rede gezeigt Joh.Georg Philippi. Pernau 1701. Brendeken (Jaanson 2000: 1231)

Sarcovius, Daniel, *Ad audiendam orationem, quam de victoria ad oppidum Pultoskense d. XXI. April. facta, et Torunia d. IV. Octob. MDCCIII. capta ductu et virtute Invictissimi Augustissimique principis ac Domini, Dn. Caroli XII. Svecorum, Gothorum, Vandalorumque Regis etc.etc.etc. incomparabilis, d. 13. mensis currentis hora 10ma habebit vir Nobilissimus Consultissimusque Samuel Auseen, Jurium prof. celeberrimus, hospites honoratissimos, patres civesque academicos officiose & permanentemente invitavit Regiae Academiae Pernaviensis Rector Daniel Sarcovius, log. phys. et metaph. prof. Pernaviae, Excud. Johannes Brendeken, Reg. Acad. Typographus. Pernaviae 1703 (Jaanson 2000: 1269)*

Ulrich, Otto Reinhold, *Serenissimi principis ac domini [---] Caroli XII principis [---] natalem, oratione panegyrica die XVII Julii A.M. DC.XCIV. In auditorio Academiae gratulabundus prosequi voluit Otto Reinhold Ulrich. (Jaanson 2000: 1030)*

Wilde, Jacobus; Heno, Martin Johannes, *Die Belt- und Welt-bekante Mannheit und Tugend Carol des XIIten [---] in einem öffentlichen und solennen Actu Panegyrico, so in hiesigem grösserm Auditorio Anno 1707. am 28. Januarii, als dem erfreulichem Karols-Tage begangen worden / Vorgestellet von unten genandten unterthänigsten Verehrern des Königlichen Nahmens. Pernau 1708 (Jaanson 2000: 1329)*

Wilde, Jacobus, *Jacobus Wilde, el. et poes. prof. L.S. Wir leben als im Traum [---] Pernau 1707 (Jaanson 2000: 1323)*

LISA. Olaus Mobergi „Oratio panegyrica“. Editeerimise ja tõlkimise põhimõtetest

Kuigi puhtfiloloogiliselt pakub trükise esimene osa, Sueno Cameeni sissejuhatus köitvaid võimalusi võrrelda kahe trüki ridade paigutust, lühendite tarvitust ja diakriitikute ning muud ortograafiat, ei aita see kaasa teksti tähenduse mõistmisele. Seetõttu ei esitata editsioonis originaali lehekülgede topeltnumeratsiooni¹ ja ridadeksjaotust, ent alles on hoitud originaali jaotus lehekülgedeks (tõlkes on seda järgitud ainult niivõrd, kui eesti keele lauseehitus lubab). Samal põhjusel on üksikud tekstis esinevad *ae/oe*-ligatuurid ning lühendid (*-que*, sporaadiliselt esinev lõpu *-m* ja vaid korra ettetulev *-us*) avatud vaikimisi, lisatud kohati puuduvad sõnavahed ja loobutud *custos*'te esitamisest. Ortograafiat ei ole ühtlustatud, säilitatud on originaali suur ja väike algustäht, diakriitilised märgid ning kirjavahemärgid (aga mitte tõlkes).

Märkustes on antud viited ilmsetele trükivigadele ja osutatud ka teksti allikatele (*fontes*). Selleks, et vältida teksti koormamist arvukate illustreerivate paralleelidega, on põhimõtteliselt loobutud sarnaste ehk paralleelkohtade (*loci similes*) esitamisest. Kuigi see aitaks kindlasti kaasa Mobergile aluseks olnud autorite inspiratsiooniallikate leidmisele, ei ole see siinse artikli ja tõlke eesmärk ning leiab käsitlemist ainult eelnevas sissejuhatuses. Seevastu on püütud välja tuua juhud, mille puhul on põhjendatult alust väita, et tegemist on otsese laenuga: näiteks, kui esinevad sageli ja samal põhikujul kasutatavad lendfraasid (*veni, vidi, vici*), isegi kui pole võimalik teha kindlaks täpset teost, mille vahendusel see on meie autoriteni jõudnud, või ulatuslikumalt kokkulangevad tekstiosad (need peaks üldjuhul olema ulatuslikumad kui fraasid, mis koosnevad nimisõnast ja epiteedist või nimisõna- või verbipaarist *etc*).

Mobergile eeskujuks olnud teosed õnnestus enamjaolt tuvastada tänu GoogleBooksi programmile, mis on teinud need interneti vahendusel kättesaadavaks. Seetõttu (ja kuna Mobergi „tsiteerimispraktikat“ on sissejuhatavas artiklis mitme näite varal illustreeritud) ei ole aluseks olnud tekstikohti märkustes ruumi kokkuhoiu eesmärgil sõna-sõnalt tsiteeritud.

¹ Lehekülgede alläartel on tähistatud ka köitesse kuuluvad vihikud. Tiitelleht ja selle pööre ei ole nummerdatud.

ORATIO PANEGYRICA, Ob admirabiliter insignem, & prorsus gloriosam victoriam, *Quam* CAROLUS Ejus Nominis XII. Rex Noster clementissimus, HEROS invictissimus, Monarcha Sacratissimus, trajecto aestuoso & rapido flumine Duna, die nona Mensis Julii, Anno supra Millesimum Septingentesimum primo, de Saxonibus, eorumque complicitibus, Divino adjutus Auxilio, auspicatò¹ reportavit, Habita *Die XI. Mensis Septembris* Per OLAUM MOBERGIUM, S.Theol. D. & Prof. Primarium in Regia Pernaviensi Academia. PERNAVIAE. Excud. JOHANNES BRENDEKEN, Reg. Acad. Typographus.

[verso] VOTUM.

Vivat Rex Sveonum, vivendo ri-/tè Triumphet, /
Atque Triumphando, maxima / regna regat!!! //

(1)

Lecturis Salutem & officia. Quae ob Regis nostri Clementissimi Augustissimos successus, inque iis Patriae prospera incrementa, omniumque simul nostrorum salutem & incolunitatem, intra unius anni circuitum, iteratis vicibus antea concepimus gaudia: ea nunc apud nos tanto magis augeri debent, quod priores illae ex hostium clade acceptae adorea, accessione & augmento novorum tamque multiplicium

(2)

progressuum, tanquam certissima & indubitata, prorsus documentorum serie, novum sic robur atque firmamentum accipiunt; eaque insuper omnia, quae, cum alibi, tum imprimis ad maxime memorabilem illam stragem Narvensem, a Rege sunt peracta, quaeque, ex tantis miraculis attonitus Orbis gesta esse, vixdum sibi persuadere potest, pro dubiis ac incertis amplius reputari nequeunt. Certe magna sunt, quae adversus Danos Russosque gesserat noster AUGUSTUS; quod singulari prudentia atque fortitudine, priores, intra cancellos suos represserit: Moscovitarum autem Magnum Ducem, praesagitione CAROLINAE virtutis, prius in fugam conjectum, quam victum; mox

¹ Pro: Auspicatò.

Ülistuskõne imetlusväärset silmapaistva ja läbini kuulsusriika võidu puhul, mille Karl, 12. sellenimeline, Meie armulisim Kuningas, võitmatu Heeros, Pühim Monarh saavutas sakside ja nende kaasosaliste üle, kui ta oli ületanud 1701. aasta juulikuu 9. päeval jumala abi ja ettenägemise toel lainetava ja kiirevoolulise Daugava (Düna) jõe¹; peetud septembrikuu 11. päeval Olaus Mobergi, Ülipüha Teoloogia doktori ja Kuningliku Pärnu Akadeemia esimese teoloogiaprofessori poolt. Pärnus. Trükkis Johannes Brendeken, Kuningliku Akadeemia trükkal.

[pöördel] PALVE.

Elagu Svealaste kuningas, elades pühitsegu pidulikult võite, ja võite pühitsedes valitsegu suurimaid riike!!!

(1)

Lugejatele tervist ja lugupidamine. Oleme ühe aastaringi jooksul mitmel korral varemgi väljendanud rõõmu meie Armulisima Kuninga suurepäraseimate õnnestumiste üle, millest tuleneb ühtlasi Isamaa õnnelik suurenemine ja meie kõigi tervis ning julgeolek; neid tuleb nüüd meil sedavõrd enam ülistada, kuna need varasemad, vaenlaste kaotustest tulenevad ülistused on uute ja nii mitmekordsete edusammude ilmumise ja kasvu tõttu

(2)

otseku kindlaima ja kaheldamatu, lausa tunnistuste rea kaudu uut jõudu ja kinnitust saavutamas; ja lisaks ka kõike seda, mille kuningas on toime pannud nii mujal kui, ja ennekõike enim mälestusväärse laastamistöe puhul Narva all, mille toimumist niisuguste imede poolt rabatud maailm vaevalt suudab uskuda, kuid mida ei saa enam pidada kahtlaseks ega ebakindlaks. Kindlasti on suur see, mida meie AUGUSTUS² saavutas Taanlaste ja Venelaste vastu: oma ainulaadse arukuse ja vahvusega surus ta ju esimesed tagasi nende piiridesse; aga Moskoviitide Suurvürsti³ sundis KARLI vahvuse ettenägelikkus põgenema kohe, eesootavat lüüasaamist vältides; naasma kiirusta-

¹ Vrd: lk 17.

² See Rooma valitsejate tiitel oli erinevate kuningate puhul väga tavaline, lisaks on tegemist Gustav Adolfi ladinapärase nimekuju GUSTAVVS anagrammiga. Vt Hans Helander, *Neo-Latin literature in Sweden in the period 1620-1720: stylistics, vocabulary and characteristic ideas* (Uppsala, 2004), 384.

³ St tsaar Peeter I.

exercitu, Castris, armis spoliisque opulentissimis orbatum, in penetralia Regni sui reditum festinare, ibique de

(3)

componendis rebus suis sollicitam curam circumagere coëgerit. Sed non minorem gloriam admirationemque merentur ea, quae novissime jam adversus Saxones, cum numero quoque copiarum, tum longa bellicae rei experientia, multisque insuper fallaciis munitum, eamque praecipue ob causam, plerisque pro insuperabili creditum hostem, fuere gesta; quorum Cataphracti, atque loricati milites expansis longe ac validis ordinibus, inque firmissimis pariter suis munimentis, ad tutamen ripae latissimi rapidissimeque profluentis fluvii Dunae, dispositi, exigua tamen nostrorum militum manu, Ductore & milite simul ipso Rege, non tantummodo alacriter repressi, celeriterque castris suis exuti; sed eorum multi, partim in ipso congressu caesi trucidatique; partim per universam Curlandiam aliasque circum-

(4)

vicinas regiones, instar miserarum ex naufragio reliquiarum, huc usque dispersi: partim catenis detenti, inque triumphum victoris reservati, mortalibus jam memorabili sunt documento, perfidiam & scelerata consilia non posse diu esse inulta. Et quidem sic decebat CAROLUM hostes suos debellare, qui prius se ipsum suosque affectus, tam probe didicit superare. Quis non miratur² in Regali Domo natum educatumque, aulicis tamen deliciis non potuisse frangi delinirique, sed a teneris statim annis, ad immensam illam Reipublicae molem sustentandam beatissimos suos humeros aptasse: inque vigesimo, quem nunc agit, anno, summis & maxime illustribus Heroibus animi constantia, aequare. Cibi utique vini que parcissimus superfluum omnem negligit cultum, vestituque incedit, a

(5)

civium habitu minime distincto. Vigiles plerasque agit noctes, & otio suo fere nullum concedit tempus. Serias plerumque curat res, & praeter aetatem ludos & ludicra negligit. Deum immortalem flexis genibus, & pio simul animo veneratur. Cives suos ita amat, ut eorum commodis propriam postponere salutem videatur. Quin etiam,

² Pro: miretur?

des oma riigi sisealadele, kaotanuna sõjaväe, laagrid, relvad ja külluslikeima sõjasaagi, ja seal

(3)

ärevas mures oma asju korraldama. Ent sugugi mitte väiksem pole au ega imetlus, mida väärivad alles äsja sakside vastu toime pandud vägiteod, sest nendel on varuks nii arvukad väed kui ka pikaaegne sõjaasjanduse kogemus ja lisaks ka palju kavalusi — ning eriti just viimasel põhjusel peetakse neid enamasti võitmatuks vaenlaseks. Sakside raudrüüdes ja soomussärkides sõjamehed⁴ olid paigutatud väga laia ja ülikiirelt voolava Daugava jõe kalda kaitseks pikaks venitatud ja tugevatesse ridadesse ja oma samavõrd ülitugevate kaitsevallide vahele;⁵ ent ometi lõi meie sõdurite väike salk, Kuningas ise Juhiks ja kaasvõitlejaks, nad väledalt tagasi ja ajas kiiresti oma laagritest välja ning paljud neist löödi isegi kokkupõrke käigus maha ja hävitati; osalt aga paisati üle kogu Kuramaa ja mujale ümber-

(4)

kaudsetesse piirkondadesse haledate laevahuku jäänuste moodi siiasinna laiali; osalt aga pandi ahelatesse ja hoiti võitja triumfiks surelikele mäletamisväärse tunnistusena, et sõnamurdlikkus ja kuritegelikud septsused ei saa kauaks tasumata jääda. Ja muidugi oligi KARLIL kohane nõnda oma vaenlasi alistada: ta oli ju varem iseendast ja oma kirgedest nõnda tublilt õppinud üle olema. Kes ei imestaks, et Kuningakojas sündinu ja üles kasvanuna suutis ta ometi jääda õukonna naudingulist murdmata ja rikkumata ning hoopis kohandas kohe, õrnast east alates oma õndsaimad õlad tohutu Riigikoorma kandmiseks; ning et ta praegu, oma kahekümnendal eluaastal on hinge püsivuselt võrdne suurimate ja silmapaistvaimate kangelastega. Tarvitades ülinapilt toitu ja veini, põlgab ta ära kogu ülearuse hoolitsuse ja käib ringi riietuses, mis (tava)kodanike

(5)

rõivastest sugugi ei erine. Ta veedab palju öid valves ega jäta endale peaaegu üldse aega puhkuseks. Enamasti hoolitseb ta tõsiste asjade eest ning hülgab eakohased lõbud ja ajaviited. Surematut Jumalat austab ta põlvi painutades ja vagal meelel. Oma kodanikke armastab ta nii, et paistab asetavat nende heaolu ettepoole omaenese tervi-

⁴ Vrd: lk17.

⁵ Vrd. lk17.

postquam omnia laudabiliter & fere ad stuporem generis humani perpetraverat facinora, ipse tamen minimam partem laudis suae sibi assumat; imo invitus encomia, quae ubique resonant, audiat, idque Civium potius, quam suae inde voluptatis explendae gratiae fieri sinat. Praeterea tam Pius in Deum, inque cives tam probus Rex, etiam singularem quandam bonitatem atque clementiam exercet adversus devictos hostes, adeo ut servitatem

(6)

sibi impositam vix illi sentiant; ac propterea dignissimum judicant, ut semper vincat, qui tamen bene novit uti victoria. Multum certe valet in bello robur exercitus, nec parum momentum hostili ferociae frangendae affert numerosa atque bene exercitata armatorum multitudo, sed si Dux bonus non adsit, ipsa haec firmamenta, mole sua facile ruunt. At post immensi DEi operam, CAROLI praecipuum opus in hoc bello videtur: ipse enim solus, sua magnitudine animi, suis moribus, suoque exemplo, alacritatem in omnem exercitum infundit. Ipse ad maxima facinora impellit & viam simul monstrat. Ipse primus omnium sacratissimam suam personam hostilibus objicit agminibus. Hujus jam, fortissimi optimique Regis laudes, & nostras aequae ac proprias cogitationes, gaudiaque super victoria a Saxoni-

(7)

bus, concessa, cum, uti hodierno die, sacris concionibus, ita crastina luce, hora X. in Auditorio Majori, sollemni oratione sit interpretaturus, vir admodum Reverendus, Amplissimusque OLAUS MOBERG, Sacro Sanctae Theologiae Doctor & Professor Primarius, Collega honoratissimus, plurimisque in hoc Athenaeum meritis ornatissimus: proinde ad illum festivitatis actum invitantur, quicumque in Regem clementissimum debito obsequio, in literas studio ac favore, in oratorem autem ipsum benevolentia sua libenter feruntur. PP.³ Pernaviae Livonorum die X. Septembris Anno supra Millesimum Septingentesimum Primo.

S. Cameen,
Hist. Prof. & h.t. Acad. Pernav. RECTOR.

³ P(ublice) P(erscriptum).

sest. Veel enam, pärast seda, kui ta oli toime pannud kiiduväärsest ja inimsugu peaaegu tardumapanevalt kõik vägiteod, võtab ta endale ometi kõige väiksema osa kiitusest; ta kuulab täiesti vastumeelselt ülistuskõnesid, mis igal pool kõlavad, ja lubab neid pidada pigem kodanike kui sealt endale naudingu saamise pärast. Peale selle on ta niivõrd jumalakartlik ja kodanike suhtes niivõrd kohusetruu kuningas ning näitab ka võidetud vaenlaste suhtes üles ainulaadset headust ja armulikkust, kuni selleni, et nad vaevu tajuvad servituuti, mis neile

(6)

peale on pandud, ja peavad seetõttu kõige väärilisemaks, et alati võidaks see, kes nii hästi võitu kasutada oskab. Kindlasti on sõjas armee tugevus väga palju väärt ning ka suur ja hästi treenitud relvakandjate hulk ei oma sugugi väikest kaalu vaenlase metsikuse murdmisel, aga kui eesotsas ei ole head juhti, siis need toed vajuvad oma raskuse all hõlpsasti kokku. Ent selles sõjas on JUMALA tohutu töö järel näha KARLI erakordne vaev: ise, üksi, oma hingesuurusega, oma kommete, oma eeskujuga sisendab ta energiat tervele sõjaväele. Ta ise õhutab neid suurimatele vägitegudele ja näitab samas ka teed. Ta astub ise oma ülipühas isikus kõigist kõige esimesena vaenulikele vägedele vastu. Nüüd on lubatud tema, vahvaima ja parima Kuninga ülistamised ja ka meie endi mõtisklused ning rõõmutsemised sakside üle saavutatud võidu puhul,

(7)

mida tänase päeva pühalikul jumalateenistusel ja samuti pidulikus kõnes homse päeva valgel, 10. tunnil Suures Auditoriumis selgitab väga lugupeetud ja mõjukaim OLAUS MOBERG; Ülipüha Teoloogia doktor ja esimene professor, auväärseim kolleeg, sellele Athenaeumile üliarvukalt osutatud teenete poolest ehituim mees. Niisiis kutsutakse sellele pidulikule aktusele kõik, kes — nagu hästi teada — suhtuvad armulisimasse kuningasse ettenähtud kuulekuse, õpingutesse innu ja poolehoiu, ning kõnemehesse endasse oma hea tahtega. Avalikult ette kirjutatud Liivimaal Pärnus, 10. septembril 1701. aastal.

Sveno Cameen,
ajalooprofessor ja Pärnu Akadeemia rektor käesoleval ajal.

(8)

Pietate, fide, constantia in DEum, Amore, candore, observantia in Regem & Patriam, Literis & Armis, Toga Sagoque Incluti, & Praefulgidi Domini Auditores.

Cum die quinto Mensis Februarii anni currentis, ob victoriam prodigiosam, ad percelebre Emporium Narvam, die Vigesimo Mensis Novembris Anni proximè elapsi, nimirum in ultimo Decemi septimi seculi anno, à partu virgineo, rotundè calculato, de Barbaris Nostris hostibus Russis, reportatam, publicè verba ex loco isthoc fierent, & festis undique gaudiis hoc Musis haud ita pridem sacrutum⁴ streperet auditorium, id ego (credo

(9)

& vos quibus adesse contigit, Auditores) à DEo REge Regum, & Domino Dominantium, tacitâ mentis veneratione precatus sum, ut gratulationes ejus diei propriae nobis, ac perpetuae essent, novaque indies incrementa Caperent. Audiverat Numen Orantis preces, & vota, quae tunc religiosè nuncupabantur, rata habuerat. Quippe Dano intra fines suos represso, & animo in Muscovitico imperatore fracto, tandem per DEi Ter Optimi Maximi Opem & gratiam, superbum Saxonicum exercitum, cum complicitibus ejus, alto supercilio nos spernentem, & plenis buccis, ante victoriam triumphum cantantem, Monarcha Sveo-Gothici Regni, Septentrionis Gloria & Lumen, Heroum Soboles, CAROLUS ejus Nominis XII. Rex Noster clementissimus, Imperator Sacratissimus, Divino Nu-

(10)

mine fultus, trajecto prolixo & rapido flumine Duna, partim humi prostravit, partim cepit, partim in fugam conjecit. Tanto enim Rege,

⁴ Pro: sacratum.

(8)

Vagaduse, usu, ustavusega jumala ees, armastuse, siiruse, kuulekusega kuninga ja isamaa ees, harituse ja relvade, tooga ja sõdurimantli poolest kuulsad ja hiilgavad isandad kuulajad!⁶

Kui käesoleva aasta veebruarikuu viiendal päeval peeti siinsamas paigas avalikult kõnesid imetabase võidu puhul, mis saavutati meie barbarlike vaenlaste venelaste üle kuulsusriikka Narva kaubalinnas all viimati möödunud aasta 20. novembrikuu päeval, muidugi mõista viimasel 17. sajandi aastal neitsi sünnitamisest ümmarguselt arvates; ja kui see muusadele pühitsetud kuulajaskond pidustuste ja igakülgsete rõõmutsemistega nõnda rõkkas nagu ei kunagi varem, siis mina – usun, et ka

(9)

teie, kuulajad, kes juhtusite kohal viibima – palusin Jumalalt, Kuningalt Kuningalt, Issandate Issandalt vaiksuses palves, et sellele päevale pühendatud õnnitlused jääksid meile päriks ja pidevalt jätkuma ning et nad iga päevaga uut järeلكasvu saaksid.⁷ Jumalik tahe võttis kuulda paluja anumisi, ja tegi teoks soovid, mida siis hardalt kuulutati.⁸ Nimelt kui Taanlane oli oma piiridesse surutud ja Moskoviitide imperaatoril meelegindlus murti, ⁹ siis lõpuks, Kolmkord Parima Suurima Jumala töö ja armu läbi sai Svea-Göta Riigi Monarh, Põhja-kaare Hiilgus ja Valgus, Heeroste Järeلتulija KARL, meie armulisim Kuningas, 12. sellenimeline, Ülipüha Imperaator, abi Jumalikult taheltelt, ning ületanud laia ja kiirevoolulise Daugava jõe, ründas ülbet sakside väge koos nende liitlastega, kes meid kõrgilt ja suureliselt halvustasid ning täiest kõrist enne võitu triumfilaulu laulsid,

(10)

kelle ta osalt löi maha, osalt vangistas, osalt ajas põgenema. Nii suure kuninga jaoks, kelles õitsevad korraka kõik need voorused,

⁶ Sama pöördumist kasutab Moberg oma 1693. aastal peetud kõne *Oratio in laetam memoriam Concilii, quod Upsaliae ... fuit* (Dorpat: Brendeken, 1693) alguses, lisades siin vaid mõned ülistusadjektiivid.

⁷ Koht on (asjakohaste muudatustega) pärit August Buchneri teisest kõnest Lepizigi lahingus saavutatud võidu puhul, mis peeti 1633. aastal 7 päeva enne septembri iide (st 7. septembril – *toim.*), vt Buchneri *Oratio gratulatoria* kogumikus *Gustavus Magnus sive Panegyricae Orationes* (Lugduni Batavorum. 1637), 83-84.

⁸ Samas, 84 (muudetud on ainult ajavormid).

⁹ Vrd: Sueno Cameen ülal, lk 2.

in quo virtutes simul omnes vigent, quae singulae in omnibus praedicantur, nihil dignum, nisi quod difficile, nisi quod omnibus aliis desperatum. Uti proinde hoc bellum tam feliciter gestum, hoc praedium adeo fausto sidere commissum, hanc pugnam hostium clade admirabiliter insignem, & victoriam prorsus gloriosam inde obtentam, jure debito, & animo devoto quavis data occasione, memorabimus, narrabimus, celebrabimus, & posteritati consecrabimus. Hanc igitur, Auditores, mihi veniam concedetis, ut arma virumque canam, & victoriam sine pari, sine exemplo, adeoque incomparabilem, pro re nata, depraedicem, atque trabali clavo

(11)

figam. Interim Domine DEus flecte Linguam, illumina intellectum, aperi corda nostra, ut quae dicturi & audituri sumus, Nomini Tuo sint gloriosa, verbo Tuo consona, ad rem praesentem accommodata, ac nobis omnibus utilia & salutaria!

Rex Noster, quem sensu animi magis, quam verbis iterata praefatione Majestatis cernuus venerabundusque nomino, non sine gravi causa, sed bello importuno & insperato laccessitus, auspicato sidere, vento favonio vectus, die secto Mensis Octobris anni proximè praeteriti in Livoniam venit, & quidem primum Pernaviam appulit, quam urbem post tempora gloriosissimae memoriae Regis GUSTAVI ADOLPHI, ob rerum gestarum magnitudinem cognomento Magni, nullus Rex Majestaticâ⁵ sua praesentia beaverat, utinam igitur cives debita

⁵ Sic!

mida kõigi teiste puhul ükshaaval ülistatakse,¹⁰ ei ole miski vääriline, kui see pole raske, kui kõik teised pole selle suhtes lootust kaotanud.¹¹ Niisiis, kuidas see sõda nii õnnelikult peeti, see lahing nii soodsa tähtede seisuga toimus, see võitlus vaenlaste kaotuste tõttu imetusväärsest tähelepanuväärseks ja sealt saavutatud võit täiesti kuulsusrikkaks osutus, seda hakkame kohustuse eesõigusega ja pühendunud hingega igal võimalikul juhul meenutama, jutustama, tähistama ja järelepõlvedele pühaks kuulutama. Nüüd aga, kuulajad, andke mulle luba, et *laulaksin relvi ja meest¹² ning võitugi, mil pole võrdset*, pole eeskuju, ja et ma seda, täiesti võrreldamatut vastavalt sündinud asjaoludele kuulutaksin ja otsekui puunaeltega (11)

kinnitaksin. Vahepeal, Issand JUmal, painuta keelt, valgusta mõistust, ava meie südamed, et see, mida ütleva ja kuulama hakkame, oleks Sinu nimele auhiilguseks, Sinu sõnaga kooskõlas, praeguse olukorraga sobiv ja meile kõigile kasulik ning head toov!¹³

Meie Kuningas, keda pean vajalikuks valmilt austada pigem vaimu tunnetuse kui sõnades korratud majesteedi nimetusega, saabub läänetuulest kantuna ja soodsa tähtede seisuga äsja möödunud aasta 6. oktoobrikuu päeval Liivimaale, mitte ilma tõsise põhjuseta, vaid ranga ja ootamatu sõja väljakutse peale, ja suundus kohe esimesena Pärnusse, linna, mida pärast hiilgavaima mälestusega Kuninga¹⁴ Gustav Adolfi aegu (kelle lisanimeks on kangelastegude suuruse pärast Suur) polnud ükski kuningas oma majesteetliku kohaloluga õnnistanud, – kui ainult kodanikud väärilise

¹⁰ Alates kõrvallausest on aluseks Pacatus Drepaniuse panegüürika keiser Theodosiosele, vt: *Panegyrici veteres latini*, ed. Stéphane Ratti, 1676 (vrd: C. G. Schwarz, H. J. Arztenius, A. J. Valpy (eds), *Panegyrici veteres*, vol. 3 (London, 1828), 1562. Lõik esines tollastes ülistuskõnedes ka mujal, nt Daniel Eremita kõnes Cosimo di Medici pulmadeks, *Auxiliae vitae ac civilis*, 298–299 (viide 1701. aasta trüki järgi).

¹¹ Alates sõnadest *nihil dignum* ('miski vääriline') kattub tekst sõna-sõnalt Hugo Grotiuse dedikatsiooniga Louis XIII-le, vt: H. Grotius, *De jure belli et pacis* (Amsterdam, 1712), praef. iii (esmatrükk 1625).

¹² Vergiliuse *Aeneise* 1. laulu 1. värss esineb siin tsitaadina kõrvallauses ja on seetõttu muudetud süntaksiga, ka lause jätk (tõlkes kursiivis) on heksameetris.

¹³ Vt Caspar Sibelius, *Opera theologica seu loci communes.*, vol. 1 (Amsterdam, 1644), 158 (ja ka hümn: *Aperi Domine, os meum, intellectum illumina, affectum inflamma*).

¹⁴ Vrd: J. Botvidus, *Regis Gustavi Adolphi gloriosissimae memoriae concinator* (Stockholm, 1620).

(12)

devotione hanc felicitatem, quam CAROLUS Duodecimus, delictum humani Generis, attulit, agnoscerent! Nam ab eo tempore est Svionica res amplificata, livonica defensa, gloria gentis hujus illustrata, celebres victoriae partae sunt, praeda numerosa capta est. Namque Muscovitarum sanguine spatiosus juxta Narvam campus maduit, & flumen Narvense ferè totum reliquum Muscoviticum exercitum absorbit. Quam proinde gratus, quam laetificus, quamque omnibus nobis exoptatus Majestaticus hic serenissimi Regis adventus fuerit, non mente concipere, nedum decenti verborum ornatu exprimere possum. Verum enim verò, vix ac ne vix quidem crediderim hanc vitae lucem, hunc coeli, qui omnes alit, Spiritum, in hunc diem, aut bona, liberos, conjugesque in salvo mansisse, si Rex

(13)

Noster CAROLUS XII. non advenisset, & hanc pressam, & undique constrictam Provinciam, per DEi universae velificationis Nostrae Praesidis gratiam, Liberasset. Rem paulò altius auspicabor, Auditores: Seculo jam ante praesentem hunc annum ad finem properante decimo septimo, ab Humani generis Redemptore incarnato, intempesta nocte, inter diem decimum & undecimum Mensis Februarii, Saxones, eorumque complices, sine belli clarigatione legitima, sine ulla justa causa, contra jura moratorium gentium, ex improvise, tanquam latrones & fures nocturni, Rigam advolarunt, & undiquaque clausurunt urbem primariam Livoniae, mercibus studiisque artium per orbem notam. Inde varias provinciae partes pervagando, rapinis & praedis longè lateque fuderunt terrorem, &

(14)

munimenta quaedam, non quidem victricibus armis ceperunt, sed fraude, imposturis, & lenociniis verborum, atque Phaleratis dictis

(12)

pühendumisega tunnistaksid seda õnne, mida KARL Kaheteistkümnes, inimsoo rõõm,¹⁵ on toonud! Nimelt on tema ajast saadik Svioonide¹⁶ riik kasvanud, liivlaste oma kaitstud, selle rahva au särama hakanud, on sündinud kuulsad võidud,¹⁷ võetud arvukalt sõjasaaki. Nimelt on Narva lähedane avar väli niiskunud Moskoviitide verest ja Narva jõgi neelanud peaaegu kogu ülejäänud Moskoviitide väe. Edasi kuivõrd teretulnud, kuivõrd rõõmutoov, kuivõrd meie kõigi poolt igatsetud oli Helgeima Kuninga majesteetlik saabumine, ei suuda ma mõistusega haarata ega sobivalt kaunite sõnadega väljendada. Tõepoolest, ainult suurivaevu võinuksin uskuda, et see elu valgus, see taeva kõiki toitev vaim, või ka vara, lapsed, abikaasad oleks selle päevani terveks jäänud,¹⁸ kui Meie Kuningas

(13)

KARL XII ei oleks tulnud ning vabastanud selle rusutud ja igast küljest pigistatud provintsi tänu Jumala üleüldisele meid kaitsvale loorile. Kuulajad, hakkam olukorda selgitama pisut kaugemalt: juba enne praegust aastat, kui inimsoo Lunastaja lihakssaamisest arvates seitsmeteistkümnes sajand lõpu poole ruttas, saabusid saksid ja nende kaasosalised tormisel ööl veebruarikuu 10. ja 11. päeva vahel, ilma seaduslikult sõda kuulutamata, ilma igasuguse õiglase põhjusteta, rahvaste poolt vandega kinnitatud vahele vastaselt, ootamatult, otsekui vargad ja röövlid öösel Riia alla ja piirasid kõikjal sisse Liivimaa pealinna, mida tuntakse kogu maailmas kaubanduse ja kunstide harrastamise tõttu. Seejärel, luusides erinevates provintsi osades laialt ringi, külvasid nad röövimise ja rüüstamisega igal pool hirmu ning

(14)

ajasid häbiväärse allaandmiseni ka mitmed kantsid ja niinimetatud *phalera*'t kandvad komandandid, kellele need kantsid usaldatud

¹⁵ Vrd: Tobias Magirus, *Polymemnon seu Florilegium locorum Communium* (1629), J. Lipsiuse kohta.

¹⁶ Nimi on pärit Tacituselt (vt *Germaania*, ptk 44).

¹⁷ Vt Johannes Freinshemius, *Panegyrica serenissimae Reginae*, peetud 1647. aastal Stokholmis kuninganna Kristiina auks (*Johannis Freinshemii Orationes cum quibusdam declamationibus* (Frankfurt, 1662), 354–355).

¹⁸ Vt Buchner, *Esimene kõne Lepizigi lahingus saavutatud võidu puhul (Oratio prima)*, avaldatud esmalt selle esitaja, Gustav Adolphi poja Gustavi nime all (Gustavus, G. F. väljaandes *Gustavus Magnus*, 65).

Praefectos, quibus munimenta concredata erant, ad turpem deditio-
nem commoverunt. Furum verò & latrunculorum solertia isthaec
talis Regi Nostro Candido & animoso abominabilis & prorsus detes-
tabilis est, quippe cui palam aggredi certum est. Senserunt interim
Saxones se Svecis stare acie adsvetis, adeoque vinci nesciis, impa-
res esse, proinde etiam in capita nostra Barbaram gentem Muscovi-
ticam, sed fugacem tamen, allectaverunt, ut tanquam canes venatici,
junctis viribus Leonem Borealem circumvenirent, & penitus peffund-
arent. Verum haec impia spes fefellit Saxones egregiè, & consilium
hoc malum consultoribus, pariter & concilio huic

(15)

huic obsequentibus, pessimum, imò, perniciosissimum fuit. Cum
exercitus Muscovitarum, ante Narvam instar apum examinis susur-
rans, caesus, pulsus, Profligatus, humi prostratus, trucidatus, in fu-
gam conversus, gloriosissimam nobis victoriam traderet; sibi dedecus
& cladem auferret. Hinc patet, Auditores, spem & fiduciam suam eos
in multitudine, non in ope DEi, & bonitate causae collocasse. Verum
ne sic quidem animum prorsus desponderunt Saxones, sed hinc illinc,
more suo, grassati in confinio provinciae, vastaverunt, rapuerunt, ni-
hil planè de justa bonorum ablatorum restitutione solliciti, verum se
non fugituros, sed acie staturos magno oris hiatu jactitarunt. Tan-
dem tamen, volente DEo, & quod perpetuò doleant perfidiosi hostes,
felicissime illuxit dies nona mensis Ju-

(16)

lii, anni labentis, paucis horis longi temporis ultura improbitatem,
quae huic Provinciae hactenus procaciter insultaverat impunè. Nam
Rex CAROLUS Tantus imperio, vera Martis proles, die Septimo

olid, ent nad ei vallutanud neid relvadega võites, vaid salakavaluse, pettuste ja ahvatlevate kõnedega. Niisugune varaste ja röövlite riuklikkus on meie avalale ja vaprale Kuningale vastik ja täiesti põlastusväärne, kuna tema jaoks on õige avalikult vastakuti minna. Vahepeal mõistsid saksid, et neist ei ole võrdväärseid vastaseid svealastele, kes olid harjunud lahingurivis seisma ega olnud selle ajani kaotama õppinud, ning seetõttu meelitasid nad meie vastu ka barbarliku, ent põgenemisalti moskoviitide hõimu, et nii otsekui jahikoerad ühendatud jõududega Põhjamaa Lõvi¹⁹ ümber piirata ja täielikult enda alla matta. Tegelikult aga vedas niisugune kuritegelik lootus sakse kõvasti alt ning see halb nõu oli nõuandjatele ning ühtlasi selle nõu

(15)

kuuldavõtjatele kõige halvem,²⁰ tegelikult isegi ülimalt hävitav. Kui moskoviitide Narva all mesilassülemi moodi sumisev vägi puruks lööduna, tagasi pekstuna, põrmustatuna, maha paisatuna, hävitatuna, põgenema aetuna meile kuulsusrikkaima võidu andis, tõi ta endale autuse ja kaotuse.²¹ Siit on ilmne, kuulajad, et nad olid kogu oma lootuse ja kindluse pannud arvukusele, aga mitte Jumala tööle ega ürituse headusele. Ent saksid ei heitnud nii küll täiesti meelt, vaid laastasid, röövisid, siin-seal enda kombel provintsi äärealadel rünnates, muretsemata sugugi äravõetud varade õiglase tagastamise pärast, tõesti, nad ärplesid suure suuga, otsekui ei oleks nad põgenemas, vaid lahingurivvi astumas. Ent Jumala tahtel ja et reetlikud vaenlased lakkamatult kannataksid, koitis ometi lõpuks kõige õnnelikumal moel käesoleva aasta üheksas juulikuu päev,

(16)

et tasuda väheste tundide jooksul kätte pikaajalise nurjatuse eest, mis oli senini karistamata, jultunult seda provintsi mõnitanud.²² Nimelt asus kuningas KARL, nii vägev võimu poolest, tõeline Marsi

¹⁹ Levinud Gustav Adolfi tiitlina.

²⁰ Lausepoole aluseks on levinud vanasõna *malum consilium consultori est pessimum* („halb nõu on kõige halvem nõuandja jaoks“), algselt on tegu tõlkega Hesiodose eepose „Tööd ja päevad“ värsist 264.

²¹ Aluseks (täiendatult) koht Augustus Buchneri teisest panegüürikast, vt *Gustavus Magnus*, 84–85.

²² Aluseks on lause samast kõnest, *op.ult.cit.*, 96.

Mensis Julii, dicti anni, ante Rigam ad portum Maris Baltici sitam, satis diu hostiliter tentatam & infestatam, sed frustra tamen (nam Dalebergiana fides in Regem & Patriam Major est, quam ut vinci possit), cum selecta militum manu, auspicatò accessit, ad ulciscendum Teutonum invasiones in Livoniam, Sacro Homagio jam dudum Svecico Regno devotam. Postero die, justam aciem bono ordine instruxit, navigia Epibatica, Pontones, rates, ad flumen transeundum ordinavit, disposuit, & hora nona vespertina, paulo infra Emporium Rigam militem imposuit, quippe non

(17)

procrastinandum Rex statuebat. Atqui jam utrinque stabant in campum productae acies, fixae primum, & tristi silentio, vultu, lacertis, pectore colligentes iram, in diras procellas mox erupturam. Nam in conspectu trans rapidum & aestuosum flumen exercitus grandiloquus, immodicus aestimator sui, quod non rarum in ea gente, satis cataphractus & loricatus, valido aggere circumcinctus, clavis ferratis instructus, tormentis bellicis munitus, nostros expectans stetit. Interim Rex CAROLUS ad nullius Pavens occursum, neque ullius hostis formidans adspectum, anchoras in fortitudine Domini, cujus solius justitiae memor, sub aurorae ortum, hora quarta matutina, solvit, & sub umbone Divino, in adversam ripam transvolavit, ubi signum conflictui datum, ferro ac viribus omnia licuerunt. Hinc vulnera, caedes,

(18)

spolia, terror, furor omnia miscuerunt. Stetit aggestis cadaveribus humus, coelum pulvere. Pugnatum acerrimè horis quatuor, fortuna demum cum plena victoria in nostras transivit partes. Tum fusus,

järglane²³ juba nimetatud aasta 7. juulil koos valitud sõjameeste salgaga heade ennete toel Riia alla, et maksta kätte teutoonide sisetungide eest Liivimaale, mis oli püha vande saatel²⁴ juba ammu Rootsi riigile määratud. Seda Balti mere äärset sadamalinna oli küllalt kaua vaenulikult rünnata püütud ja ähvardatud, kuid siiski asjata (nimelt oli Dahlbergi ustavus kuninga ja isamaa ees liiga suur, et teda oleks saanud võita). Järgmisel päeval seadis kuningas üles õige, heas korras lahingurivi, käskis tuua jõe ületamiseks pargased, pontoonid, parved, paigutas laiali ja pani üheksandal õhtutunnil sõdurid pisut allavoolu Riia kaubalinnast, kuna ta otsustas, et ei

(17)

või enam edasi lükata. Ja juba olidki mõlemalt poolt väljale toodud lahingurivid seismas, esmalt kindlalt paigal ja sünges vaikuses, kogudes palgele, käsivartesse, rindu viha, mis pidi pea hirmsate hoogudena välja purskama.²⁵ Nimelt seisis meie pilgu all, teisel pool kiiret ja keeriselist jõge²⁶ meid oodates hooplev sõjavägi, end piiritult üle hinnates, mis pole selle hõimu seas haruldane, korralikult soomusrüüdes ja -särkides,²⁷ tugeva kaitsevalliga ümbritsetuna, rauast riividega varustatuna, sõjamasinatega kaitstuna. Vahepeal, värisemata mitte kellegagi kokkupõrkamise ees ja pelgamata ühegi vaenlase nägemist, lasi kuningas KARL Jumala vägevuse toel, ainult tema õiglust mäletades, päikesetõusu saabumise eel neljandal hommikutunnil ankrud hiivata ning lendas Jumala kaitsekilbi all vastaskaldale — seal, märk võitluseks antud, oli kõik raua ja jõu teha.²⁸ Siis paiskasid haavad, tapmine,

(18)

röövsaak, õud, raev kõik segi. Maapind kattus laibakuhjade, taevas tolmuaga. Võideldi kõige ägedamalt neli tundi, lõpuks aga tuli saatus täieliku võiduga meie poolele üle. Siis, laiali aetuna, põrmu paisatu-

²³ Epiteetidid on pärit sama aluseksoleva kõne järgnevast lausest, *op.ult.cit.*, 97.

²⁴ Viide on lepetele.

²⁵ Taas toetumine märkustes 28–29 viidatud lausele (välja arvatud kaks epiteeti, mis on juba ära kasutatud).

²⁶ Vt tiitellehte.

²⁷ Vrd ülal, lk 3.

²⁸ Alates sõnast „seal“ (*ubi*) tsiteerib Moberg taas peaaegu muudatusteta aluseks olevas Buchneri kõnes eelnevalt tsiteeritule (vt märkused 29 ja 31) vahetult järgnevat lauset (*op.ult.cit.*, 97).

Profligatus, armis, signis, machinis, omni apparatu belli exutus, terga vertere hostis, & quaqua potuit, moliri fugam coactus est, tanta velocitate & desperatione, ut simul belli area & tota provincia penè excederet. Et ita quicquid ante Regis Nostri clementissimi adventum Calamitatis invexit perfidus hostis, luit pessimè; nec immerito; quia sub belli titulo mera exercuit Latrocinia. Justum autem est tueri fines à Latrociniis; Latrocinia depellere. Rex victor per noctem eam, quae diem pulcherrimum exceperat, in campo & castris, quibus ejecerat hostes, commoratus, DEum immortalem flexis genibus & pio si-

(19)

mul animo, veneratur, victorumque more, primum laboris & victoriae fructum carpit. Porrò Postera Luce, fugientem hostem, quanta vi potest, sequitur, caedit, sternit; oppidis, urbibus, arcibus ejicit: quaqua venit cum bonitate fortitudinem; victoriam cum clementia miscet, ut superatis hostibus, sui non minus victor esset, quo nihil divinius, aut excellentius habendum. Mox Mithoviam, caput semigalliae & Ducis Curlandiae sedem, Bauschiam aliaque loca vi vel conditione⁶ capit, & etiam num feliciter progreditur, & universam Semigalliam, & Curlandiam, quod felix faustumque esse jubeat DEus Regnorum Dator & Stator! sui juris facit. Hinc gratulor nobis, & jure quodam, exclamare mihi videor: ô faustissimum anni mensem Julium! ô felicissimum ejusdem mensis diem! ô auspiciatissimum ejus diei tempus

(20)

matutinum hoc Prosperrimo pugnae eventu terque quaterque beatum, & memorabile! ô diem Laetissimum, & omnium deinceps an-

⁶ Pro: condicione.

na, ilma jäetuna relvist, embleemidest, sõjamasinaist, kogu sõjavärgist, oli vaenlane sunnitud selja pöörama ja püüdma põgeneda, kuhu iganes suutis, sellise väleduse ja meeleheitega, et jõudis peaaegu korruga välja nii sõjapiirkonnast kui tervest provintsist.²⁹ Ja nõnda tasus reetlik vaenlane viletsuses kõigi kahjude eest, mis ta enne meie üliarmuliku kuninga saabumist oli kaasa toonud³⁰ — ja sugugi mitte teenimatult, sest sõja nimetuse all oli ta sooritanud lausa röövlitegusid! Ent õiglane on kaitsta piire röövlitegude eest, röövlitegusid tagasi lüüa. Kauneimale päevale järgnenud ööks jääb võitja kuningas peatuma lahinguväljale ja laagritesse, kust ta vaenlased välja ajas, tänab surematut Jumalat härdalt, painutatud põlvil ja vagal

(19)

meelel, ning naudib võitjate kombel esimesi vaeva ja võidu vilju.³¹ Seejärel, järgmise koidiku ajal jälitab, raiub, paiskab põgeneva vaenlase kõigest jõust põrmu, ajab välja küladest, linnadest, kindlustest; kuhu ta iganes ei läheks, ühendab vahvuse headusega, võidu armulikkusega — selleks, et ta vaenlased ületanuna ei saaks sugugi vähem võitu ka iseene üle, millest ei tule midagi pidada jumalikumaks ega ka suurepärasemaks.³² Varsti alistab ta jõu või läbirääkimistega Mii-tavi, Semgallia pealinna ja Kuramaa hertsogi asupaiga, Bauska ning teised kohad ja liigub uute õnnestumistega edasi ning allutab oma võimule — et JUMal, kuningate andja ja hoidja³³ käsiks olla soositud ja õnnelik! — kogu Semgallia ja Kuramaa. Seetõttu õnnitlen meid ning näin endale küll õigusega hüüatavat: oo, aasta soodsaimat kuud, juulit! oo õnnelikemat selle kuu seitsmendat päeva! oo heaendelisi-mat selle päeva aega,

(20)

hommikut, selle edukaima lahingulõpu tõttu kolm ja neli korda õndsat ning mälestusväärset! Oo rõõmsaimat ja edaspidi kõigil aastail mäle-

²⁹ Tsitaat (mõne väljajätuga ja verbivorme muutes) samast Buchneri kõne kohast, *op.ult.cit.*, 97.

³⁰ Naasmine sama Buchneri kõne alguse juurde, tsiteeritud on lk 84 algavat lauset, mille jätku tsiteeris B. ülal, lk 15 (vt märkus 27). B. tsitaatidele järgneb vahele kiilutuna selgitav lause röövlitegude kohta.

³¹ Moberg naaseb Buchneri kõne lk 97 juurde ja jätkab tsiteerimist poolelijäänud kohast (lisades ainult painutatud põlvil palvetamise).

³² Taas jätkub tsiteerimine samast kohast, Buchner, 97–98 (vrd: Curtius, *Historiae Alexandri Magni*, 10. 5. 28).

³³ Jupiteri või Marsi lisanimi (vrd: Vell., 2. 131).

norum memoria celebrandum, quo CAROLUS XII. trans flumen Dunam venit, vidit, vicit! Profectò, si in caeteris rebus nihil prudenter suscipi, nihil finiri feliciter, sine Divina ope, potest, quis putabit, aut potuisse deliberari hanc tam difficilem pugnam, aut tantam obtineri victoriam, nisi DEus Jehovah, Exercituum & Rex Glorìae se nostrae parti intermiscuisset, & quodam coelesti igne animos consultantium inflammasset, ac quadam divina virtute pugnantium dexteras obarmasset. Verum enim verò, hoc planè mihi persvasum habeo, Auditores, eo demum tempore summum, quod omnia moderatur Numen, tot precibus, tot votis, quae inter quotidianas Lachrymas, gemitusque (21)

perpetuos hactenus, tot dejecti fortunis suis, expulsi sedibus, liberis conjugibusque privati, aut alia maximè nefaria, & indignissima passi, assiduè fuderant, & nuncuparant, adductum fuisse, aqtue commotum, ut opem & salutem nobis tandem ferret, & animum minacem in hostibus frangeret. Equidem vix quicquam nobis vitâ ac spiritu charius unquam, aut jucundius erit, & de quo magis solliciti simus. Haec ipsa vita tamen occisa quodammodo, ac mortua mihi videbitur, si eam non comitata Libertas fuerit: Et istam rursus vix alicujus momenti habeo, si pietate & vera cognitione DEi, quam religionem appellamus, careat; nam: servire DEo est optima Libertas christiano-

tamisega ülistatavat päeva,³⁴ mil KARL XII üle Daugava tuli, nägi, võitis!³⁵ Kahtlemata, kui ülejäänud asjades ei ole ilma Jumala toeta võimalik midagi targalt ette võtta ega midagi õnnelikult lõpetada, siis kes võiks arvata, et niivõrd rasket lahingut oleks saanud kavandada või nii suurt võitu saavutada, kui Jumal, Vägede Jehoova ja Au Kuningas ei oleks meie poolele asunud ning mingi taevase tulega võitluse astujate hingesid sütitanud ja mingi jumaliku vahvusega võitlejate paremaid käsi relvastanud.³⁶ Tõepoolest, kuulajad, selles olen küll täielikult veendunud, et just sellel ajal kui nad niivõrd õnne kaotanuna, asupaikadest välja aetuna, lastest ja abikaasadest ilma jäetuna või muud äärmiselt õnnetusttoovat ja teenimatut kannatanuna (21)

lakkamatult selle päevani nii paljusid palveid ja töotusi igapäevaste pisarate ja kestvate ägamiste vahel valasid ja kuuldavale tõid, sai kõike juhtiv ülim Jumalik tahe selle poolt niikaugele viidud ja liigutatud, et tõi meile lõpuks abi ja pääsmise ning murdis vaenlastes ähvardava meele.³⁷ Muidugi, vaevalt oleks miski meile kunagi elust ja hingest kallim või meelepärasem, või muretseksime millegi pärast rohkem. Aga elu ise näib mulle kuidagi hävitatu ja surnuna, kui talle ei ole saatjaks vabadus; ning vabadust pean ma omakorda vaevalt millegi vääriliseks, kui tal puudub vagadus ja Jumala tõeline tundmine, mida me nimetame usuks.³⁸ Nimelt on Jumalat teenida kristlastele parim vabadus.³⁹ Aga seda tõelist usku on need reetlikud

³⁴ Vt Johannes Freinshemiuse ülalpool viidatud kõnet kuninganna Kristiina auks, Freinshemius, 356.

³⁵ Caesarri sõnu vt: Suetonius, *Vitae Caesarum, Julius Caesari elu*, 37. 2. 6. Tsaati on samamoodi kasutanud Gustav Adolphi pühendkogumiku dedikatsioonis ka Andreas Clocovius, vt *Gustavus Magnus*, 2.

³⁶ Vt Buchneri esimest kõnet (Gustavi, G. F. *Gustavus Magnus*, 63), mida Moberg on tsiteerinud peaaegu muudatusteta. Sama lauset on kasutanud juba Johannes Georgii Graevius, vt: *Orationes* (Delphiis, 1721), 144-145 (*Oratio de victoria navali ab Anglis deportata*, aastast 1666).

³⁷ Moberg jätkab tsiteerimist eelnevalt poolelijäänud kohast pisut rohkemate muudatustega, vt: Gustavi G. F. *Gustavus Magnus*, 63 (Vrd: Graevius, 145). Lisatud on fraas *opem & salutem* („abi ja pääsemise“, vt: Cicero *Pro Archia*, 1.1), samuti Iustinuse *Historiae philippicae* ning Nolte *Lexikoni* vahendusel tuntud fraas julguse murdmisest (Noltel: *animum minacem dumtaxat in illo fregit*, Valla L. 2. c. 41).

³⁸ Pisut edasi hüpates jätkub tsiteerimine muudatusteta, *op.ult.cit.*, 65-66.

³⁹ Aluseks ladinakeelne ütetus *Deo servire summa libertas* (vrd: Seneca, *De vita beata* 15.7: *deo parere libertas est*), mis on tähtis ka luterlikus teoloogias (vt: M. Luther, *De libertate Christiana* (Nurmb. 1524), 1520) ja Comm. in Gal. 5.13). Vrd: M. Löbe, *Wahlprüche, Devisen und Sinnsprüche deutscher*

rum. Hanc autem veram religionem ab aris, à Templis avertere longè, quin & ex ipsis animis mentibusque ac tota memoria hominum delere, (22)

evellere, ac eradicare conabantur, & etiam num conantur Perfidi hostes. Verum enim verò, quod Corpori nostro anima est, id libertatem praestare vitae arbitror. Quemadmodum enim quod corpus movetur, & se agit, videtque & audit ac sentit, id non ab se, sed ab anima habet; ita haec vita non spiritu ipso, sed usu fructuque ejus metienda est, qui extra Libertatem verus esse non potest. Haec enim ubi adempta fuerit, quid reliquum nobis praeter dedecus & ignominiam manet? sic, quasi ex corpore cum evolarit anima, nihil nisi Putredo, & foetor, & quod pudet dicere, de homine restat, cujus, Pater Jiobo afferente, corruptio est, quam à Patre tanquam haereditatem accepit. Quo circa quo generosior quisque natus est, eo Libentius vita, quam libertate carere solet. Cum & bestiae nobiles citius ferrum corpore recipi-

(23)

ant, quam vitam cum servitute, Paciscantur. Sed licet hoc nobis libertatis studium tribuat, ut, cum digressus corpore Spiritus, gloria nostra ac decus vigeant, tamen ut ille ipse Spiritus, quem à DEo Patre Optimo accepimus ad suum Auctorem jam absolutus corporis vinculis redeat, & beatissimis coelitem choris associetur, tribuere non potest. De quo cum ante omnia videndum homini, & semper atque praecipuè, laborandum sit, id autem sola vera, quam profitemur, religio conferat; ita imbuendus animus ac incendendus velut amore libertatis est, ut tamen pietatis atque religionis curâ nihil prius nihil antiquius habendum nobis existimemus. Haec proinde duo maxima

vaenlased ikka altaritest, templitest kaugele eemale pöörata ning isegi inimeste endi hingedest ja meeltest ja kogu mälust kustutada, (22)

ära rebida ja välja juurida püüdnud ja püüavad veel nüüdki.⁴⁰ Tõepoolest, arvan, et sedasama funktsiooni, mis meie keha puhul hing, täidab elu puhul vabadus. Sest samuti nagu keha liigutab ja toimib, näeb ja kuuleb ning tunneb, ei ole tal see iseenesest, vaid hingest; ⁴¹ nii ei tule ka seda elu hinnata mitte vaimu enda, vaid selle kasutamise ja vilja üle, mis ei saa olla tõeline väljaspool vabadust. Sest kui see ära võetakse, mis jääb meile veel üle peale autuse ja häbistuse? Sest nii nagu siis, kui hing kehast välja lendab, ei jää inimesest järele muud, kui roisk ja lehk ja veel, mida häbi öeldagi;⁴² — tema Isaks on aga Hiiobi kinnitusel häving, mille ta ometi Isalt otsekui päranduseks sai!⁴³ — nii ka selles, et mida üllamana keegi on sündinud, seda meelsamini jääb ta ilma pigem elust kui vabadusest; sest ka õilsad loomad võtavad kiiremini raua ihusse,

(23)

kui et lepivad eluga orjuses. Sest isegi kui püüd vabadusele annab meile selle, et kui vaim kehast lahkub, öitsevad meie au ja kuulsus edasi, siis ometi ei saa ta anda seda, et see vaim, mille me Jumalalt Parimalt Isalt oleme võtnud vastu, keha köidikutest vabanedes naaseks oma Looja juurde ja ühineks kauneimate taevaste kooridega. Seda tuleb inimesel enne kõike silmas pidada ning alati ja iseäranis selle pärast vaeva näha, kuna just seda toob ainsana õige usk, mida tunnistame; hing tuleb nõnda täita ja sütitada just nagu vabaduse armastusega, et me ei peaks lõpuks midagi tähtsamaks ega varasemaks kui vagadust ja hoolt usu pärast.⁴⁴ Kuna need kaks suurimat

Fürstengeschlechter des XVI. und XVII. Jahrhunderts (Berlin (O), Reprint von 1877), tsiteeritud: <http://www.pwruuff.de/sprachen/latein/dctda.htm> (11.11.2011).

⁴⁰ Tsitaat jätkub sama kõne varasemast kohast, vt: Gustavi G. F, *Gustavus Magnus*, 64. Sama kohta kasutas Moberg juba tsiteeritud kõnes 1693. aastal Uppsala kontsiili eelse olukorra kirjeldamiseks, vt Moberg, [B3v].

⁴¹ Tsitaat jätkub (esimese lause alguse sidendeid kohandades) kohast, kus Moberg ülalpool (vt: m. 45) pooleli jäi, vt: Gustavi G. F, *Gustavus Magnus*, 66, ka teises lauses on muudatused minimaalsed.

⁴² Tsitaat jätkub samast kohast vähimategi muudatusteta.

Vrd: Hiiob 17.14 *Ma hüüan hauale: „Sa oled mu isa...“* (<http://Piibel.net>).

⁴⁴ Pärast hetkelist kõrvalepõiget Hiiobi teksti juurde naaseb autor poolelijäänud koha juurde (vt. m. 49) ja jätkab sõnasõnalist tsiteerimist (Gustavi G. F, *Gustavus Magnus*, 66-67; vrd Curtius Rufus, *Historia Alexandri*, 3.9).

& divinissima, quae unquam contingere homini nato possunt, bona, immortalis DEi clementiâ & erga nos amore, atque Heroicâ invictissimi Regis Nostri CAROLI XII.

(24)

XII. virtute, & periculis, ex flamma ac ferro, & ex ipsis quasi atrocissimi hostis faucibus, nobis & universae Patriae erepta, ac conservata, Auditores, gratissima mente nunc Laetabundi, videmus, agnoscimus, depraedicamus. Felix igitur dies, & omni memoria temporum habenda sancta ac venerabilis, qua CAROLUS XII. in Livoniam venit, non ut faceret miseros, sed ut vetaret tales esse in posterum. Non ut caecus ambitione & avaritiâ aliena invaderet, ac depraedaretur, sed redderet potius legitimis possessoribus, quae vis & nequitia illis ademerat; non oppressor libertatis, sed restaurator: verè, ut dicam, Auctor ac Princeps Publicae omnium felicitatis. Quam justiore unquam aut sanctiore constitutionem legimus, invenimus, deprehendimus? ex qua fides gentium & amicitia certis legibus ac ceremoniis sanciri olim coepit.

(25)

Hinc meritò & summis DEum potentiâ Maximum, bonitate Optimum, mactamus Laudibus, cujus auspiciis opibusque haec omnia gesta sunt, atque administrata; & nostrae felicitatis causa toto pectore laetabundi, laeti laetitiis omnibus, gaudemus, exultamus triumphamus. Victoriae utique hujus dulcedo excutit omnem molestiae sensum. Certè, Auditores, si nos fidem nostram dignis poenitentiae fructibus testamur, & ad Nomen Jehovae ceu terrim⁷ fortissimam

⁷ pro: turrim.

ja jumalikemat hüve, mis inimesena sündinule kunagi osaks võivad saada, on surematu jumala halastusest ja armastusest meie vastu ning meie võitmatu kuninga Karl XII kangelasliku

(24)

vooruse tõttu, nii ohtudest, leegi ja mõõga käest kui otsekui julmimate vaenlaste kurgust⁴⁵ meie ja kogu isamaa heaks välja rebitud ja päästetud — kuulajad, seepärast peame nüüd ülitänuikul meelel rõõmustama, seepärast vaatame, tunnistame, oleme tänupalves! Õnnelik ja kõigi aegade mälus pühaks ning auväärseks peetav on see päev, mil Karl XII saabus Liivimaale, mitte et teha õnnetuks, vaid et takistada tulevikus selleks saamast. Mitte selleks, et ambitsioonist ja ahnusest pimedana võõrastele aladele tungida ja röövida, vaid et tagastada seaduslikele omanikele see, mille vägivald ja nurjatus neilt ära võtsid; mitte vabaduse äravõtja, vaid taastaja: tõepoolest, nagu ütlesin, kõigi ühise õnne looja ja eestvedajana.⁴⁶ Millist õiglasemat või kindlamat riigikorda võiksite valida, leida, püüda? Sellest sai kord alguse rahvaste usaldusväärse ja sõpruse kinnitamine kindlate seaduste ja riitustega.⁴⁷

(25)

Seetõttu ülistame õigusega ja ülimite kiitustega Jumalat,⁴⁸ ülimat võimu ja parimat headuse poolest,⁴⁹ kelle ettenägemise ja abiga on kõik see teoks tehtud ja korraldatud; ja kuna meil tuleb oma õnne pärast kogu hingest rõõmutseda, siis rõõmsatena kõikvõimalike rõõmude pärast tunneme heameelt, juubeldame, triumfeerime. Igatahes lööb selle võidu magusus kogu raskustunde minema.⁵⁰ Kindlasti, kuulajad, kui me oma usku väarikate patukahetsuse viljadega tunnistame ja jookseme Jehoova

⁴⁵ Aluseks sama tekstikoha jätk, Gustavi G. F., *Gustavus Magnus*, 67, pärast muudatusi jätkab Moberg oma sõnadega.

⁴⁶ Naasmine (muudatustega) kõne alguses tsiteeritud teise panegüürika juurde, vt: Buchner, 95.

⁴⁷ Buchneri tsiteerimine (Buchner, 95) jätkub pisut enam muudetult.

⁴⁸ Naasmine esimese kõne juurde, ülalpool poolelijäänud kohta, Gustavi G. F., *Gustavus Magnus*, 67 (sama kasutab ka J. Drechsler, *Oratio solennis in.... secularum festivitatem et memoriam concordiae* (Halle, 1676), 20), ent siin lükib Moberg aluseks olnud lausele vahele kohti mujalt (vt järgmised märkused).

⁴⁹ Vrd: J. Gerhardi, *Loci theologici*, T. xiv, 73: *Deum bonitate optimum, potentia maximum*; vt ka Thomas Stapleton, *Promptuarium catholicum ad instructionem concionatorum* (1622), 262.

⁵⁰ Vt: Erasmus, C. Lycosthene., *Apophtegmata. Ex Probatis Graecae Latinaeque Linguae Scriptoribus per locos communes digesta. Acc. Parabolae, sive similitudines. Ab Erasmo* (Genève, 1602), lib. 6.

currimus, adeoque nos DEi tutamini totos concredimus, utique laeto dehinc jugiter hostes nostris fortunis Liventes despiciere poterimus animo, tanquam saluti nostrae parum incommodaturos, DEus enim malignorum machinationes tandem sic eludet, sic reprimet, ut vaferrima quaeque inventa, & seriem consiliorum astutissimè conectorum nihil

(26)

valuisse aequis rerum censoribus appareat. In causa praecipuè Regum & Principum Nemesis haec divina Luculenter admodum manifestatur, quam & illi animadvertere queunt, qui solo naturae Lumine praevio, actionum humanarum circumstantias pressius aliquanto contemplantur. Proinde, Auditores, sicuti Scoriae auferendae sunt ab argento, ut argentario vas pretiorum prodeat; ita, juxta monitum Divinum, à conspectu Regis removendi sunt impii, ut justitiâ firmetur solium ejus. Si Dynastae circumvicini nostri fugitivos ex alieno territorio, perjuros, assentatores, Scurras & circumcelliones in conspectum suum non admisissent, sed regulas à DEo in Sacris Pandectis Regibus praescriptas penitius considerassent, haud dubiè quievissent, & pacem publicam non temerè turbassent, neque foedera, & pacta juramento

(27)

firmata violassent. Sed habeant nunc sibi in Poenam, quod se solos, sine DEo, sapere existiment. Nam qui aliud bello, quam justitiam & pacem quaerunt, non bellum, sed latrocinium gerunt, belli finis pax est, ideo pax non temerè turbanda, sed justo bello quaerenda, defendenda, stabilienda. Idcirco:

nime nagu tugevaima kaitsetorni poole,⁵¹ ja kui me end täienisti Jumala kaitse alla usaldame, et võiksime siitpeale rõõmsal meelal katkematult põlata meie õnne kadestavaid vaenlasi, kes meie pääsemisele küll vaevalt takistuseks saavad, siis lõpuks lööb jumal pahatahtlike septsused nõnda tagasi, surub nõnda alla, et ilmneb, et üliriikalikud septsused ja ülimalt nutikalt kokkupandud plaanide rida asjade erapooletute (26)

uurijate jaoks enam midagi ei vääri. Eriti kuningate ja juhtide puhul ilmneb täiesti eredalt see jumalik Nemesis, mida ka need võivad tähele panna, kes ainult loodus(teadus)e valguse juhatusel inimeste tegude asjaolusid mõneti kokkusurutumalt vaatlevad.⁵² Seejärel, kuulajad, just nagu räbu tuleb eraldada hõbedast, et hõbesepa käest tuleks välja hinnaline vaas, nii tuleb ka, vastavalt Jumalikulule manitsusele, kõrvaldada jumalakartmatud kuninga pilgu alt, et tema troon saaks õigluse toel kinnitatud.⁵³ Kui meie naaberriikide valitsejad ei lubaks oma pilgu ette võõralt territooriumilt pärit põgenikke, vandemurdjaid, tallalakkujaid, keigareid, rändjutlustajaid, vaid arvestaks rohkem reegleid, mis on Jumala poolt pühadesse pandektidesse kuningatele ette kirjutatud, siis ilma kahtluseta ta ei sõdiks, ei kõigutaks põhjuse ta riikidevahelist rahu, ega rikuks liite ja lepinguid, mis on vandega (27)

kinnitatud. Ent olgu nüüd neile karistuseks see, et arvavad end teadjaks ise, ilma Jumalata.⁵⁴ Sest need, kes nõuavad sõjaga muud kui õiglust ja rahu, ei pea sõda, vaid teevad röövlitegusid,⁵⁵ sõja lõppeesmärk on rahu,⁵⁶ seega ei tule rahu mitte põhjuse ta häirida, vaid õiglase sõja abil taga nõuda, kaitsta, kinnitada! Seetõttu:

⁵¹ Jehoovast kui kaitsetornist vt: Prov.18.10.55.

⁵² Looduse valgusest vt: *Panegyrici veteri* XII.6, *op.cit.*, 1563; asjaolusid (*circumstantiae*) väljendab värss: *quis, quid ubi quibus auxiliis cur quomodo quando* (Kes mida kus millega miks kuidas millal?). Kuigi otsest poleemikat loodusteadlastega siin pole, võib see tsitaadi valikul kaasa mängida.

⁵³ Vrd: Saalomoni tarkusesõnad 25.4-5: *Eralda räbu hõbedast, siis tuleb sellest riist hõbesepa käes! Eemalda õel kuninga eest, siis kinnitub ta aujärg õigluses!* (<http://piibel.net>) ja *Vulgata: aufer robiginem de argento et egredietur vas purissimum aufer impietatem de vultu regis et firmabitur iustitia thronus eius.*

⁵⁴ Vt Canterbury Anselmi fraasi: *Sine deo sapere desipere.*

⁵⁵ Vrd Grotius (ed. G. Hamaker), *De iure praedae* (Paris: La Haye, 1869), 85, lühivariandina Heinrich Bocerusel, *De Bello et duello* (Tübingen, 1616), 15.

⁵⁶ Vrd Grotius, *De iure praedae*, 9.8.1 (Cicero, *De officiis* 23.80) ja Johannes Metzger, *Institutiones*, 568.

Discite mortales non temerare fidem.

Tu vero Achitophelita, Patriae Proditor, homuncio rebellis, fugitive Furcifer, quisquis es, abi in malam rem cum successu, & eventu tuorum conciliorum, &:

*Vive velut rapto, fugitivaque gaudia carpe,
Gaudia non remeant, sed fugitiva volant.*

Ejusmodi Pacis turbatores, & sublestioris fidei homines, Regi Nostro Cordatissimo, & sincerissimo audiendi non sunt, quippe qui in concilium suum, in conspectum, in colloquium non admittit, nisi viros Sanctos ac

(28)

innocentes, ira, odio, invidiâ vacuos; Patriae, civium, & publicae magis felicitatis, quam commodi sui Studiosos; qui nihil aliud cogitant, sentiunt, moliunturque, quam quod justum quod verum, quod profuturum rei communi, & dignum tanti imperii Majestate. Quis igitur hoc nomine scientior CAROLO XII. unquam, aut fuit, aut esse potuit⁸? qui è Ludo atque pueritiae disciplina, ab ineunte adolescentia, Maximi ipse exercitus imperator, in militiae disciplinam profectus est, cujus adolescentia ad scientiam rei militaris, non alienis praeceptis, sed suis imperiis: non temeritare⁹ belli, sed victoriis est traducta. Jam verò virtuti CAROLI Duodecimi, quae potest par Oratio inveniri? quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illae sunt solae virtutes

(29)

imperatoriae, quae vulgò existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, concilium in

⁸ Pro: possit vel poterit.

⁹ Pro: temeritate.

*Õppige, surelikud, usaldust mitte rikkuma.*⁵⁷ Sina, tõeline Achitophel,⁵⁸ isamaa reetur, vastuhakkav inimkäabus, põgenev võllaroor, kes sa ka poleks, mine põrgusse⁵⁹ koos oma plaanide edu ja tulemustega ning:

*Ela otsekui haarates, püüa põgenevaid rõõme:
rõõmud ei pöördu tagasi, vaid lendavad põgenedes ära.*⁶⁰

Sedamoodi ei pea ka meie kõige südamlikum ja siiram kuningas kuulda võtma rahu rikkujaid ja viletsalt truudust pidavaid inimesi, üldse, ta ei lubagi oma pilgu ette ja audientsile kedagi, kes pole pühad mehed,

(28)

süütud, vabad vihast, vaenust, kadedusest; kes pingutavad rohkem isamaa, kodanike ja ühiskonna õnne kui omaenda heaolu pärast; kes ei mõtle, tunne ega näe vaeva millegi muu, kui selle pärast, mis on õiglane, mis tõene, mis on kasulik ühisele asjale ja sellise võimuga majesteedi vääriline.⁶¹ Milline sellenimelistest üldse on Karl XIIst teadjam olnud, või saaks olla? Tema asus juba esmastest ja poisipõlve õpingutest, nooruse algusest peale sõjandust õppima, tema noorus oli pühendatud sõjanduse teadusele mitte võõraste ettekirjutuste, vaid omaenda ülemjuhatause kaudu, mitte hulljulgusega sõjas, vaid võitudega. Tõesti, kust leida kõnet, mis oleks KARL XII voorusega samaväärne? Kes suudaks tuua välja midagi, mis oleks tema vääriline või teile uus või üldse kellelegi kuulmata? Sest need ei ole ju ainsad imperaatori voorused,

(29)

mida rahva seas hinnatakse: pingutus asjaajamistes, tugevus hädadohtudes, hoolikus kavatsustes, kiirus täideviimisel, nõukus ette-

⁵⁷ Vt Petrus Reva populaarset epitaafi kuningas Vladislausele v. 2 (vrd Chr. Besoldus, *Dissertatio Politico-Iuridica De foederum iure* (Argentorati, 1622), 34 (<http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenahist/besold11/besoldusopus11.html>) (11.11.2011) ja *Narva triumphans* ... II, v. 249–250: ... *Discite, mortales, meditantés falsa dolosque, / Quod non sit nihili, sic temerare fidem*, http://www.narvaclio.by.ru/hist/petrov_narva/petrov11.htm (11.11.2011).

⁵⁸ Vt 2. Saamueli raamat, 15-18 (lugu Absalomist ja Ahitofelist).

⁵⁹ Plautuse fraas *abi in malam rem* (*Vangid*, v. 877) oli laialt levinud, vt nt Erasmus, *Adagia* (Chil. 2. cent. 3.20 või 2.1.96) (viide Desiderius Erasmuse 1703. aasta koguväljaande järgi).

⁶⁰ Kombinatsioon kahest Martialise epigrammist, 7. 47. 11 (*vive velut...*) ja 1. 15. 8 (*gaudia...*) võib olla pärit mõnest lendfraaside kogumikust, vt ka *Ambrosii Calepinii dictionarum octo linguarum* (Pariis, 1588), 276.

⁶¹ Uus lõik Buchneri teisest kõnest (Buchner, 116), muudatustega alguses ja lõpus (vt ka Drechsler, 23).

providendo; quae tanta sunt in hoc uno, quanta in reliquis Monarchis, quod aut audivimus, aut vidimus, non fuerunt.

Isthaec in Rege Nostro Majestatica insoles in nobis effusam laetitiam gignit, & spem certam promittit, DEum nunquam Regi, tam pio, tam candido defuturum, sed ei contra tot astutos, ac malevolos hostes, & opem & salutem porrò laturum. Nos autem, Auditores, Regi Nostro Augustissimo, Patri Patriae Optimo, praelia fausta, victorias gloriosas, triumphos Pomposos, summo jure ex intimis cordis recessibus gratulamur. Et quum Rex CAROLUS XII. nulla unquam aetate silendus, sed ob res, quas gesserat, maximas, nunquam sine summis Laudibus comme-

(30)

morandus, & ultra omnes retrò Reges depraedicandus, quippe quo nemo pietate religiosior, justitia Sanctior, prudentia consultior, belli Pacisque Operibus major, illustrior, clarior unquam exstitit, non sibi& suo exercitui, quem contra hostes ducit, sed Soli DEo hanc victoriam adscribit, & quidem rectissimè: nam, *Equi ad bellum parantur, sed victoria à Domino est.* Apparatus bellicus in se haud quaquam improbatur, imò, prudenti belli Duci est summe necessarius; modò non in eodem collocetur fiducia, corde magis propendente ad media humana, quam ad mediorum gubernatorem summum. DEus utique, à quo petit navigaturus serenum, Peregrinaturus reditum, pugnaturus auspiciam, cui soli vota privata & publica redduntur, & cui omnis gloria im¹⁰ perpetuas aeternitates debetur, docuit manus Regis Nostri ad praelium com-

¹⁰ Pro: in.

nägemises; need kõik on selles ühes sellisel hulgal koos, mida pole olnud ülejäänud monarhide puhul, nagu kuulnud või näinud oleme.⁶²

Meie kuninga niisugune loomupärane majesteetlikkus sünnitab meis ülevoolavat rõõmu ja lubab kindlalt loota, et Jumal ei jäta kunagi maha nii vaga, nii laitmatut Kuningat, vaid toob talle edaspidigi abi ja pääsemist nõnda salakavalate ja nõnda pahatahtlike vaenlaste vastu. Meie aga, kuulajad, õnnitleme täie õigusega sügavaimast südamepõhjast oma auväärseimat kuningat, Isamaa Parimat isa, edukate lahingute, kuulsusrikaste võitude, suurejooneliste triumfide puhul. Ja kuningas KARL XIIst ei tule mitte mingil ajastul vaikida, vaid hoopis meenutatada tema sooritatud ülimaid tegusid, mil kunagi ei puudu suurimad kiiduavaldused,

(30)

ja teda ülistada enam kõigist teistest eelnevatest kuningatest, kuna temast pole keegi kunagi olnud usu poolest hardam, õigluselt püham, tarkuselt nõukam, rahu ja sõjaaja tegude poolest suurem, säravam, silmapaistvam,⁶³ kes ei omista seda võitu mitte endale ja oma väele, mille ta vaenlaste vastu viib, vaid ainujumalale, ja täiesti õigesti, nimelt: *Hobused pannakse lahingusse valmis, kuid võit on Issandast.*⁶⁴ Valmisolek sõjaks pole iseenesest ju kuidagi laiduväärne, tõepoolest, targale juhile on see sõjas ülimalt vajalik, ainult et mitte sellele ei tule panna kindlust, mis sõltub rohkem inimlikest vahenditest, vaid nende vahendite ülimale juhtijale.⁶⁵ See on eeskätt Jumal, kellelt merelemineja palub selget taevast, teeleasuja kojujõudmist⁶⁶, lahingusse mineja soodsat ennet, talle ainsana ollakse igavesti kestvate sugupõlvede jooksul võlgu kogu auhiilguse eest; tema õpetas meie Kuninga kätt lahingut pida-

⁶² Pärast Buchneri tsitaati on pidevalt aluseks M. Tullius Cicero, *Pro Lege Manilia*, 28–29, Pompeiuse ülistus (tollal retoorikas laialt levinud mudel), vaid ülistatava nime ja tiitlit muutes.

⁶³ Lauselõpp esineb stiilinäitena Johann Gottlieb Heinecke kogus *Sylloge exemplorum* (Frankfurt, 1719), 237. tegemist on (vt: *ibid.*, 367) kõnega Preisi kuninga Friedrichi auks (I.22.44).

⁶⁴ Vt *Õpetussõnad*, 21.31: *Hobune seatakse valmis tapluse päevaks, aga võit on Issanda käes* (<http://Piibel.net>). Moberg ei tsiteeri *Vulgata*'t (vrd: *Paratur ad pugnae diem equus: sed a DEO est victoria*).

⁶⁵ Vrd Psalm 140.8: *Issand Jumal, sa mu võimas abi! Sina kaitsed mu pead tapluse päeval* (<http://Piibel.net>). Lause on sõnasõnalt üle võetud: Martin Geier, *Ad proverbialia Salomonis* (Leipzig, 1668), cap. XXI, 1139.

⁶⁶ Tegude muudetud sõnajärjega variandiga lõigust, mis esineb juba lk 10 tsiteeritud Pacatuse panegüürikas imperaator Theodosiosele, VI. 4 (vt *Panegyrici veteres*, ed. Schwarz), 1564).

(31)

mittendum, & digitos ejus ad bellum gerendum, & fecit eum strenuum & felicem bellatorem, & triumphatorem gloriosum. Unde & nos, Auditores, & meritissimò soli DEo victoriam hanc acceptam referimus, & DEo Exercituum, DEo potenti in praelio, pro hac, & aliis victoriis concessis, gratias quantascunq̄ue unquam mente concipere, & verbis ex primere possumus, immortales agimus, q̄vum persolvere gratias nostrae non sit opis. Et Monarchae Nostro Bellicosissimo vitam prolixam, victorias illustres, imperium securum, aulam tutam, senatum fidelem, exercitum terrâ mariq̄ue strenuum, fortem ac felicem, populum probum, orbem quietum, & quaecunq̄ue christiani & pii Regis vota esse possunt, devotissimè adprecamur! ô Domine DEus Noster, Laudamus Te, & singulares insuper Tibi gratias agi-

(32)

mus, quod his temporibus, atque nationibus tam victoriosum Regem clementissimè concessisti: rogamus humillimè, ut eum diu relinquas nobis, & cui senilem prudentiam in primis annis tribuisti, ad extremos usque juvenile robur tribuas. Fave ô DEus, beneficiis Tuis, nullis malevolorum machinis, inimicorum insidiis, vi ac dolo hostium labefactandis, ut proximi quique, & omnes ordine sequentes anni, hodiernis, & aliis pluribus gaudiis, pace, concordia, tranquillitate, ubique restituta, perpetuò exultent, floreant, Triumphent.

Dixi

Ire Licet.

(31)

ma ja tema sõrmi sõda pidama,⁶⁷ ja on teinud ta südikaks ja edukaks sõdijaks ja kuulsusrikkaks triumfeerijaks. Seetõttu ka meie, kuulajad, nimetame selle võidu saamist vaid teenekaima, ainujumala teoks, ja toome Vägede Jumalale, Lahingus võimsale Jumalale selle ja teiste kingitud võitude eest surematuid tänuavaldusi niipalju, kui me neid meeles ette kujutada ja sõnadega väljendada suudame, sest täielikult tänuvõlga tasuda ei ole meile jõukohane. Ja oma sõjakaimale Monarhile palume andunuimalt pikka elu, kuulsusrikkaid võite, häirimatut valitsust, kindlat õukonda, ustavat riigipäeva, maal ja merel südikat, vaprat ja edukat sõjaväge, kohusetruud rahvast, rahulikku maad⁶⁸ ja kõike seda, mis on kristliku ja vaga kuninga soovid. Oo, meie Issand Jumal, kiidame Sind ja täname Sind veel ka kõik eriti,

(32)

et Sa oled praegusel ajal neile rahvastele kõige armulisemalt andnud niivõrd võiduka kuninga: palume kõige alandlikumalt, et jätaksid ta kauaks meie keskele ja et sa talle, kellele sa esimestel aastatel vanamehe arukuse kinkisid, annaksid kuni viimasteni ka noorusliku jõu.⁶⁹ Ole armuline, oo Jumal, oma heategudega, aga ära luba mitte mingeid pahatahtlike sepitsusi, vaenlaste varitsusi, vastaste jõudega salakavalust, mis tuleb kõikuma lüüa, nii et kõige lähemad ja kõik edasi järjest tulevad aastad tänaste ja paljude teiste rõõmude tõttu igavesti hõiskaks, õitseks, triumfeeriks kõikjal, kus on taastatud rahu, üksmeel, häirimatus.

Olen rääkinud.

Võib minna.⁷⁰

⁶⁷ Vt Psalm 144.1: *Tänatud olgu Issand, mu kalju, kes õpetab mu käsi lahinguks ja sõrmi sõjaks* (<http://Piibel.net>).

⁶⁸ Paralleele on paar tükki, aga kumbki pole täpselt kattuv, vt John Pearson, *Minor theological Works*, http://www.archive.org/stream/minortheological01pearuoft/minortheological01pearuoft_djvu.txt (11.11.2011); ja Philipp Camerarius, *Operae Horarum Subcisivarum, Sive Meditationes Historicae* (Frankfurt, 1602–1609) http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenahist/camer4/Camerarius_meditationes_1.xml (11.11.2011).

⁶⁹ Vt Freinshemius, 382.

⁷⁰ Vrd: Mobergi *Oratio* lõpulause.

Great Northern War
as reflected in panegyrics to Karl XII
at Academia Gustavo-Carolina:
Olaus Moberg's "Oratio panegyrica"

PhD JANIKA PÄLL

lecturer in Classical Philology at the University of Tartu

The goal of this article is to demonstrate how the Great Northern War events were reflected at Academia Gustavo-Carolina in Pärnu (1690-1710, Pärnu 1699-1710) by researching the means used and the image created of the war and the warring parties, primarily of Karl XII, the king of Sweden. The article begins with the description of the academy's reflections on the Great Northern War based on the general overview of the known preserved printed materials of Academia Gustavo-Carolina.

The academy publications contain the Great Northern War topics from the beginning of the hostilities: on the one hand, the distribution of genres in the printed materials changes (more official patents), and on the other hand, the occasional publications are differently themed, especially due to the public speeches at the academy. Treatment of the war issues was connected with praising of the ruler and one particularly conspicuous example of that is the *Panegyric or Speech in Honour of Karl XII* by Olaus Moberg, Professor of History, that was delivered on 11 September 1701 at the public ceremony dedicated to the victory achieved at the Battle of Dünamünde (Daugavgrīva) on 9 July of the same year (Jaanson's bibliography: No. 1230). Such praise is based on a quite traditional image of a kind ruler who is militarily wise, shows leniency towards subordinates and little concern for his own persona. This is especially noticeable in the extensive borrowings from the works of other authors. The most important sources used in Olaus Moberg's speech are the two panegyrics by August Buchner to Gustav II Adolph (1594-1632) on the occasion of the victory at Leipzig (1631). At the same time Moberg's pattern of borrowings (additions and reliance on the two speeches by Buchner) reveal the desire to stress the role of Karl XII as protector of the true faith and

Christian ruler and the importance of the Great Northern War as a military conflict waged for the sake of the faith. Perhaps this speech does not contain important information for military historians, but it demonstrates well the part played by the lecturers at the academy in creating the image of the Great Northern War as a new religious war and of Karl XII as a new Gustav II Adolph.

ORATIO PANEGYRICA,
Ob admirabiliter insignem, & profus
gloriosam victoriam,
Quam
CAROLUS
Ejus Nominis XII. Rex Noster cle-
mentissimus, HEROS invictissimus, Mo-
narcha Sacratissimus, trajecto æstuoso &
rapido flumine Duna, die nona Mensis Ju-
lii, Anno supra Millefimum Septingentesi-
mum primo, de Saxonibus, eorumque
complicibus, Divino adjutus Auxilio,
auspiciò reportavit,
Habita
Die XI. Mensis Septembris
Per
OLAUM MOBERGIUM,
S. Theol. D. & Prof. Primarium in Regia
Pernaviensi Academia.

PERNAVIÆ.
Excud. JOHANNES BRENDKEN,
Reg. Acad. Typographus.

Illustratsioon 1. Olaus Mobergi panegüürika tiitelleht.